

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS K01
Seminarieledare: Eva Helen Ulvros
Handledare: Emma Hilborn
Uppsattsseminarium: 29 april 2013, kl.10.15, Blå rummet

Det fullkomliga landet

Naturbeskrivningar och naturuppfattningar
i svenska emigrationsskrifter 1841–1899

Innehåll

Inledning	2
Syfte och frågeställningar	2
Material	3
Forskningsläge	5
Naturesyn	5
Internationell forskning	5
Svensk forskning	7
Amerikabilder	9
Metod och teoretiska perspektiv	11
Begrepp	12
Naturesyner – en intensivkurs	13
Den historiska kontexten	14
Det förindustriella naturlandskapet	14
Det industriella naturlandskapet	14
Emigrationen	15
Att sälja (ett) land	16
Reaktioner i Sverige	16
Analys	18
Naturens gåvor	18
Skog	19
Vatten	21
Mineraler	22
Djur	24
Den estetiska naturen	25
”Ett af de behagligaste ställen på jorden”	26
Den plan(t)erade naturen	28
Parknatur	28
Anpassning av naturen	29
Klimatet – hälsofrämjande eller sjukdomsalstrande?	30
Natur och civilisation	33
Förvaltandet av naturen	33
Civilisationens utmarker	36
Vildmarkens omvandling	37
Civilisationsspridaren	40
Framåt, uppåt, bättre!	41
Avslutande diskussion	43
Källor	47
Litteratur	48

Inledning

Naturen är något vi aldrig blir färdiga med. Under hela mänsklighetens historia har naturen definierat – och definierats av – människans levnadsvillkor, och gör så än idag. Många av oss lever våra liv i den bubbla som stadsmiljön utgör, till synes avskild från den vilda naturen. Med jämna mellanrum sticker de nyckfulla naturkrafterna hål i bubblan, och in strömmar översvämningar, orkanvindar och snöoväder. Vi blir smärtsamt medvetna om hur lite vi har att sätta emot denna överväldigande makt.

Naturen har dock tveklöst fått en mindre konkret roll i våra vardagsliv jämfört med tidigare generationer, och en viss frigörelse från de biologiska villkoren, såväl fysiskt som mentalt, kan man ändå tala om. Den industriella revolutionen markerade början på denna frigörelse och ledde till djupgående samhällsförändringar. Denna grundläggande omställning fick också konsekvenser för hur naturen uppfattades under 1800-talet och gjorde avtryck i allt från konst och litteratur till politik och ekonomi. I Sverige sammanföll industrialiseringen i grova drag med ett annat historiskt särdrag: massemigrationen till Nordamerika. Den svenska utvandringen ägde alltså rum under en period då Sverige, och västvärlden i stort, höll på att omvärdera sin syn på naturen, civilisationen och framtiden. Hur detta kom till uttryck i texter riktade mot potentiella svenska emigranter är ämnet för den här uppsatsen.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna undersökning är att visa på hur föreställningar om natur och människa uttrycks i svenskspråkiga emigrationsskrifter 1841–1899. Mer precist kommer uppfattningar om relationen mellan natur och människa att undersökas. Fokus ligger på hur människan förhåller sig, och bör förhålla sig, till naturen. Ett studium av naturuppfattningar synliggör inte bara människans syn på naturen utan även aspekter som människosyn och föreställningar om mänsklighetens roll och uppgift på jorden. Att studera natursynen i just emigrationsskrifter kan ge oss en inblick i hur bilder och uppfattningar av Amerika konstruerades och spreds bland svenskar i en samhällsomvälvande tid. Intressant är att se vilken roll naturen har i ett mer eller mindre uttalat reklamsammanhang. Styrkan i emigrationsskrifterna i detta hänseende är främst deras efemära karaktär; var och en av dem kan ses som ett tvärsnitt av kulturella idéer, koder och värderingar.

Målsättningen med undersökningen är inte att utreda författarnas personliga tankar och åsikter eller deras ursprungliga intentioner med texterna. Jag betraktar texterna skilda från författaren, och det är alltså synsätten som texterna uttrycker som kommer att undersökas.

Ambitionen kommer att ligga på en för sammanhanget realistisk nivå; mina resultat ska ses som exempel på uttryck och versioner av samtida naturuppfattningar i en given historisk och kulturell kontext.

Syftet ska uppnås genom att besvara följande frågeställningar:

- Hur talas det om naturen i de undersökta emigrationsskrifterna? Går det att avläsa några natursynstraditioner i naturetoreken?
- Hur beskrivs förhållandet mellan natur och människa?
- Hur passar natursynen i emigrationsskrifterna in i en idéhistorisk kontext?

Frågeställningarna bör inte ses som avgränsade från varandra. De behandlas som olika aspekter av samma tema och kommer således inte att besvaras var för sig.

Material

Emigrationen från Sverige till Nordamerika under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet föranledde en enorm produktion av text- och bildmaterial i olika former. Guider, handböcker, reseskildringar, reklambroschyrer, propagandaaffischer etc. såldes eller delades ut gratis och skapade tillsammans bilder av USA och Kanada som svenskar tog del av.

Kungliga biblioteket (KB) i Stockholm förfogar över en stor mängd av detta material. Mycket har digitaliserats och finns numera tillgängligt via internet. Detta utgör mitt källmaterial. Således har det första urvalet baserats utifrån praktiska/tekniska skäl. En yttre soring har därefter gjorts. Med det menas här en bedömning av relevans för undersökningens syfte utifrån verkets ämne, genre och stil. Material som exempelvis endast beskriver båtresa över Atlanten har här fallit bort. Likaså texter om Sydamerika och personliga brev har valts bort. Ett inre urval har därpå följt. En del böcker inleds t.ex. med ett avsnitt som beskriver resan till Amerika. Dessa passager har jag kategoriskt bortsett ifrån. Urvalet har i huvudsak fokuserat på *hur naturen framställs* och hur människans relation till den uttrycks, såväl explicit som implicit. Att naturen är ett centralt och relevant tema i materialet framgår inte minst av dess placering i texterna; inte sällan inleds böckerna med en beskrivning över det aktuella landområdet, det fysiska landskapet och dess klimat.

De utvalda texterna är utgivna under perioden 1841–1899. Totalt rör det sig om 13 skrifter. Det förra årtalet markerar starten för tryckningen av emigrantguider på svenska och fungerar som en naturlig ”bortre” avgränsning. Den ”närmre” tidsgränsen har också utgått ifrån käll-

materialet. Handboken från 1899 är den sista utgivna skriften som passar in under urvalskriterierna enligt ovan.

Delar av källmaterialet har behandlats av andra historiker. Dock har inte natursynen närmare undersökts. Mer om detta kommer att tas upp i forskningsläget.

Något bör här sägas om avsändare och tänkta mottagare. Bakom skrifterna står en blandad grupp upphovsmän: enskilda författare, emigrantagenter för nordamerikanska myndigheter, järnvägsbolag och landkompanier. De allra flesta har givetvis ett egenintresse, ofta ekonomiskt. Alla författare har inte gått att kartlägga. De som däremot är kända tillhör så skilda yrken som apotekare, sjökaptan, trädgårdsmästare, boktryckare, advokat och militär.¹ Emigrationskrifternas tillkomst och syfte kommer att mer ingående behandlas under den historiska bakgrunden. Så till den tänkta publiken. Fram till sekelskiftet 1900 utgjordes majoriteten av de svenska utvandrarerna av lantbrukarfamiljer.² Vi kan därför anta att dessa var den huvudsakliga målgruppen för skrifterna och att det har påverkat materialets innehåll och utformning. Däremot vänder sig vissa texter till ytterligare yrkesgrupper som t.ex. industriarbetare, tjänsteflickor och diverse hantverksyrken.

Upplagor för de olika skrifterna har inte varit möjligt att få fram. Personerna bakom digitaliseringsprojektet på KB har antingen slutat eller gått i pension. Nuvarande anställda har inte kunnat ge tillfredsställande svar. Kvalificerade spekulationer återstår. En utgiven skrift nådde med all säkerhet mer än en läsare. Läskunnigheten i Sverige var under denna period förhållandevis hög. Dessutom tål den muntliga traditionen att betonas. Amerikabilderna som framkommer i texterna kunde, om än något förändrade, spridas till en stor publik genom muntlig trädning.

På KB:s hemsida beskrivs delar av materialet som starkt inbördes beroende, på gränsen till plagiat. Hur påverkar detta min undersökning? Inte överhuvudtaget, vill jag påstå. Som redan konstaterats har jag inga ambitioner att kartlägga skribenternas eller producenternas personliga åsikter och värderingar.

Då källorna till stora delar måste klassificeras som medveten marknadsföring får det antas att upphovsmännen har försökt att skapa en så tilltalande bild som möjligt av sin ”vara”. Föreliggande källor kan alltså inte besvara frågor om normer gällande rådande natursyner. Det är inte heller syftet med uppsatsen. Vad materialet däremot *kan* svara på är vilka idealbilder av

¹ För ytterligare information om några av de aktuella emigrantagenterna, se Gösta Lext, *Studier rörande svensk emigration till Nordamerika 1850–1880. Registrering, propaganda, agenter, transporter och resvägar*, Göteborg 1977, s. 322–327 och Lars Ljungmark, *For Sale – Minnesota. Organized Promotion of Scandinavian Immigration 1866–1873*, Göteborg 1971, särskilt s. 9–12, 267f.

² Dag Blanck, *Becoming Swedish-American. The Construction of an Ethnic Identity in the Augustana Synod, 1860–1917*, Uppsala 1997, s. 11, 34.

och föreställningar om natur och samhälle som personerna bakom skrifterna ansåg skulle attrahera potentiella emigranter.

Forskningsläge

En presentation av tidigare forskning kommer här att delas in i två kategorier: dels forskning om natursyn, dels forskning om amerikabilder (inklusive emigrationsforskning). Presentationen av forskningsläget är långt ifrån fullständig, och jag har här tagit med den mest relevanta forskningen.

Natursyn

Internationell forskning

Då syftet för min undersökning inriktar sig på svenska texter kommer min presentation här att koncentreras på svensk forskning. I en studie av denna karaktär vore det dock svårt att undgå att nämna den brittiske historikern Keith Thomas numera ansedda standardverk inom natursynsforskningen, *Människan och naturen*. Det gedigna arbetet undersöker främst naturuppfattningen i England mellan 1500 och 1800. Thomas beskriver hur det ”mänskliga herraväldet” över djur och natur bland 1600-talets vetenskapsmän, styrda av sin kristna världssyn, växte fram som det främsta idealet. Naturalhistoriens utveckling och dess klassificering av naturen går grundligt igenom.³

Dock är det bokens andra hälft som tilldrar sig störst intresse. Här skildras den förändrade synen på den vilda, ”ursprungliga” skogen respektive de av människan ordnade trädplanteringarna. Enligt Thomas insåg man redan under medeltiden i England att skogarna inte var oändliga och outtömliga resurser som skulle räcka för evigt. Samtidigt var skogens timmer en central del av landets ekonomi. Därför blev skogsplantering en naturlig följd.⁴

I det avslutande kapitlet resonerar Thomas kring mer klassiska frågeställningar angående människans *känslomässiga förändring* i hennes förhållande till naturen. Han menar att civilisationens utveckling och underkuvande av naturen gav upphov till känslomässiga och moraliska dilemman. Teman och motsättningar som ”staden – landet”, ”odling – vildmark” och ”besegra – bevara” lyfts fram. Gränsen mellan stad och landsbygd utvecklades under medeltiden starkare än någonsin. Städerna erbjöd bildning och finkultur men var samtidigt smutsiga, överbefolkade och fysiskt nergångna. Landsbygden å sin sida sågs som en hälsosam och na-

³ Keith Thomas, *Människan och naturen*, Stockholm 1988, s. 5, 26, 28, 47.

⁴ Thomas, 1988, s. 225–227.

turskön idyll, låt vara med mycket liten eller ingen tillgång på kultur. Längtan efter landet som uppkom under 1700-talet lever enligt Thomas vidare i den moderna industrivärlden.⁵ Under slutet av 1600-talet sker också en förändring i vad som uppfattas som ”den vackra naturen”. Enligt de klassiska idealen var skönhet synonymt med fruktbarhet, och företrädarna för denna syn såg följaktligen den kultiverade naturen som vacker. Nu började istället den vilda, orörda naturen att beskrivas som den med högst estetiskt värde och mest känslomässigt tilltalande.⁶

Jag tänker använda Thomas för att tolka källmaterialet och för att se om tankefigurer från tidigare århundraden förekommer. Jag kommer även att ta hjälp av honom för att analysera mina empiriska resultat. Thomas undersökta tidsperiod upphör nära ett halvt sekel innan min börjar. Därutöver berör hans forskning ett annat geografiskt område. Jag har här valt att behandla England och Sverige som två enheter inom samma västerländska kultur- och idévärld. Därutöver genomgick Sverige industrialiseringsprocessen avsevärt senare än England, nämligen under tiden för min studie. Därför kan det vara intressant att jämföra om reaktionerna på denna skiljde sig åt eller följde liknande mönster.

I förbigående bör här också nämnas den amerikanske historikern Robert B. Marks global-historiska ansats i *The Origins of the Modern World. A Global and Ecological Narrative from the Fifteenth to the Twenty-first Century*, som endast kommer att användas i begränsad utsträckning. Marks undersöker huvudsakligen ekologiska och ekonomiska förhållanden från 1400-talet till 2000-talet. Det behöver inte närmare påpekas att en sådan studie förefaller minst sagt överambitiös och kan knappast vara heltäckande, något som Marks inte heller gör anspråk på.⁷

Men Marks har inte desto mindre en del intressanta resonemang, och några huvuddrag i boken tål att lyftas fram. Marks använder sig av begreppet den ”biologiska gamla regimen” (”the biological old regime”) för att förklara människans livsvillkor före den industriella revolutionen. Människans möjligheter och begränsningar bestämdes av naturen och den energikälla som solen utgjorde. Det främsta sättet människan kunde ingripa i naturen och förändra landskapet var genom jordbruk och odling. Marks menar att så länge den biologiska gamla regimen rådde kunde varken befolkningen eller den ekonomiska produktiviteten öka nämnvärt. Den industriella revolutionen, framför allt genom användningen av fossila bränslen som kol och olja, kastade under perioden 1750–1850 människan ut ur den biologiska gamla regi-

⁵ Thomas, 1988, s. 277f, 280–282, 285, 289, 341f.

⁶ Thomas, 1988, s. 290f, 294f.

⁷ Robert B. Marks, *The Origins of the Modern World. A Global and Ecological Narrative from the Fifteenth to the Twenty-first Century*, Lanham, Maryland 2007, s. x (preface).

men och in i ett nytt samhälle som inte längre var beroende av solenergin.⁸ Framför allt är kopplingen mellan natur, människa, ekonomi och teknik också närvarande i min undersökning.

Svensk forskning

Under 1970- och 1980-talen pågick flera forskningsprojekt i Sverige som behandlade förhållandet mellan människa och natur. Resultaten presenterades i flera läsvärda antologier.

En av dem är den idéhistoriska antologin *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna* som tar ett stadigt grepp om människans naturuppfattning under olika perioder. Verket innehåller en hel del för min undersökning relevanta studier.⁹ Karin Johannissons bidrag undersöker människans, i synnerhet estetiska, förhållande till den vilda, orörda naturen, från 1600-talets bondesamhälle till de nystartade turistföreningarna vid sekelskiftet 1900.¹⁰ Svante Lindqvist berör den energitekniska debatten på 1700-talet, då skogsbristen framstod som ett reellt hot. Hur kunde man bäst spara denna energikälla? En intressekonflikt uppstod mellan statens centraliserade ekonomisk-tekniska tänkande å ena sidan och de lokala decentraliserade bruksteknikerna å den andra.¹¹ Eva-Lena Dahl tittar närmare på den engelske filosofen Herbert Spencer (1820–1903), som uppvisar en anmärkningsvärd men tidsotypisk dubbelhet i sin syn på naturen. Spencer förespråkar att människan dels anpassar sig till naturen, dels erövrar den.¹² Denna dubbelhet är också framträdande i Anders Lundgrens avsnitt om geologernas attityder till malmresurserna, där vissa talar för en mer humanistisk inställning och andra företräder en ekonomisk exploateringsfilosofi.¹³ Sverker Sörlin granskar bilden av Norrland och dess naturresurser under industrialiseringen i Sverige. Återigen vägdes nationella ekonomiska intressen och teknisk utveckling mot lokala röster och estetiska värden.¹⁴

⁸ Marks, 2007, s. 22f, 38f, 95, 117f.

⁹ För en av redaktören kort sammanfattning av bidragen, se Tore Frängsmyr, "Inledning": Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984, s. 12–14.

¹⁰ Karin Johannisson, "Det sköna i det vilda. En aspekt på naturen som mänsklig resurs": Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984.

¹¹ Svante Lindqvist, "Naturresurser och teknik. Energiteknisk debatt i Sverige under 1700-talet": Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984, s. 103.

¹² Eva Lena Dahl, "Den ekonomiska människan och naturen. En studie av naturbegreppets ideologiska funktion hos den unge Herbert Spencer": Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984, s. 114, 150f.

¹³ Anders Lundgren, "Geologin och jordens tillgångar. Vetenskap och attityder vid 1800-talets slut": Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984.

¹⁴ Sverker Sörlin, "Norrlandsfrågan. Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet": Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984.

I sin avhandling *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* fortsätter och fördjupar Sverker Sörlin sin forskning om ”Norrlandsfrågan”, som avgränsas till perioden 1892–1913. Under industrialiseringen förändras bilden av Sverige, från ett land med en historia full av krigiska och stormaktslystna kungar till ett modernt land som med fredliga medel ska inta välståndets och modernitetens topplista. Sörlin menar att Norrlands naturresurser blir en viktig förutsättning för denna nationella myt om Sverige som modern välfärdsstat. Framtiden om inte möjliggörs så åtminstone underlättas av de rikedomar bestående av skog, malm och vattenkraft som naturligt förekommer i landet, framför allt i Norrland. ”Framtidslandet” kan således symbolisera både Norrland och Sverige. Norrlands naturförhållanden var sedan tidigare välkända men fick i ljuset av industrialiseringens strålkastare ett förhöjt ekonomiskt skimmer. Landsdelen tilldrog sig såväl ekonomiska som vetenskapliga intresseblickar.¹⁵

Ända sedan 1500-talet har åtskilliga bilder av Norrland figurerat i den offentliga debatten. Vissa framställer platsen som ideal för bosättning och odling, ”Jordbruksnorrland”, medan andra fokuserar på utvinning av naturresurserna för industriella syften, ”Industrinorrland”. Andra målar Norrland i pessimismens mörka färger genom att framhålla kölden, snön, mörkret och myggen. Exotismen frodas bland ytterligare några. Gemensamt för de flesta är dock bilden av Norrland som framtid, en gigantisk landbit som ännu inte passats in i det nationella pusslet men som har alla möjligheter att så göra.¹⁶ Ett tydligt uttryck för detta är att Norrland vid slutet av 1800-talet kom att liknas vid ”Sveriges Amerika”.¹⁷

Sörlins studie är intressant, inte uteslutande som kontextualisering av natursynen under tidsperioden i min undersökning utan också som jämförelseobjekt. Hur motsvarar egentligen natursynen i Sörlins framtagna norrlandsbilder med natursynen i mitt källmaterial? Vilka likheter respektive skillnader går att visa? Dessutom utgår min analys från delvis äldre källmaterial än Sörlins, och förhoppningen är att det tillför analysen fler perspektiv på temat.

Antologin *Naturen som symbol* tar upp ett antal för ämnet relevanta aspekter av forskning kring natursyner. Några av dessa kommer att beröras i analysen. Av störst intresse är diskussionen om den organistiska respektive mekanistiska naturuppfattningen som bl.a. tas upp av Gunnar Broberg och Tore Frängsmyr. Broberg ställer de två natursynerna mot varandra och ger följande definitioner: Enligt den organistiska naturuppfattningen anses naturen vara ett levande väsen. Naturen uppfattas som en pågående process och utmärks av förändring, an-

¹⁵ Sverker Sörlin, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm 1988, s. 9f, 12, 152–155.

¹⁶ Sörlin, 1988, s. 11, 47f.

¹⁷ Sörlin, 1988, s. 49, 92f.

tingen utveckling eller återgång. Naturen framställs som ett mysterium och bör därför respekteras och eventuellt vårdas. I den mekanistiska naturuppfattningen beskrivs naturen som en maskin. Naturen är i stora drag oföränderlig och ”ahistorisk”. Det är möjligt att förstå och skildra naturen exakt. Därmed kan den också bemästras.¹⁸

Frängsmyr menar att 1600-talets naturvetenskapliga revolution förde med sig en ny natursyn. Tidigare hade jorden och naturen huvudsakligen setts som en organism som människan måste ta hand om och anpassa sig till. Efter den naturvetenskapliga revolutionen börjar naturen att förklaras som ett mekaniskt system av döda partiklar. Den organistiska synen lever kvar, men många (bl.a. Francis Bacon) väljer att beskriva naturen som en maskin, ett urverk, vilket i sin tur underlättar en legitimering av exploatering av naturresurser.¹⁹ Även om flera naturuppfattningar alltjämt fortsätter att existera sida vid sida är det tydligt att 1600-talets vetenskapliga framsteg markerar en glidning eller, kanske mer korrekt, en breddning i synen på naturen i ett mer materialistiskt perspektiv.

Carl Frängsmyrs avhandling *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal* söker att med utgångspunkt i klimatläran ”som ett ’idémässigt’ allmängods” utreda i vilka sammanhang och i vilka syften klimatläran användes i Sverige under andra hälften av 1700-talet. Klimatläran delas av Frängsmyr upp i en yttre och en inre form. I den yttre står naturens och klimatets ekonomiska fördelar i centrum. Den inre överför klimatteorierna till människan och blir ett verktyg för att definiera ”ras” och ”folkkaraktär”. Med hjälp av tre diskurser – den götiska, den ekonomiska och den antropologiska – analyseras klimatlärans tillämpning i politiska, vetenskapliga och ideologiska kontexter. Gemensamt för samtliga diskurser var enligt Frängsmyr patriotismen. Nationen Sverige skulle vara stolt över att den förfogade över ett för människan friskt och hälsosamt klimat och en natur fylld av outtömliga och värdefulla naturresurser.²⁰

Amerikabilder

Historikern Martin Alms avhandling *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939* undersöker svenska syner på USA under 1900-talets fyra första decennier. Alm studerar svenska debattörers värderingar och inställningar till

¹⁸ Gunnar Broberg, ”Naturen på bild – några reflexioner utifrån 1700-talsmaterial”: Jens Allwood; Tore Frängsmyr & Uno Svedin (red.), *Naturen som symbol*, Stockholm 1983, s. 68f.

¹⁹ Tore Frängsmyr, ”Kvinnan och naturens död”: Jens Allwood; Tore Frängsmyr & Uno Svedin (red.), *Naturen som symbol*, Stockholm 1983, s. 84–87, 90–93.

²⁰ Carl Frängsmyr, *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*, Stockholm 2000, s. 9f, 12f, 188–190. Citat från s. 9.

USA och hur bilden av USA används i den svenska samhällsdebatten, antingen som förebild eller avskräckande exempel. Genom detta vill Alm komma åt svenska självbilder och studera hur självbilderna skapas och definieras mot USA. Alm menar att Amerika ända sedan 1700-talet har debatterats mer eller mindre flitigt i Sverige och under hela denna period varit ett av de främsta jämförelseobjekten för svenskar. I emigrationsdebatten i början av 1900-talet förekom vissa grundteman som utmålar Sverige och USA som starka kontraster, oavsett om budskapet var pro- eller antiamerikanskt; USA var en ung nation baserad på jämlikhet och frihet för individen medan det gamla Sverige höll på traditioner och betonade kollektivet före individen. Amerika hävdades av vissa debattörer vara ett tekniskt-ekonomiskt föregångsland genom sin liberala industripolitik och jordlagstiftning, något som Sverige borde ta efter för att nå välstånd. Agrarkonservativa rörelser menade istället att Sverige, och inte Amerika, stod för framtiden. Det var genom det svenska jordbruket och de traditionella, goda värdena som den svenska framtiden skulle byggas.²¹

Jonathan Hansens kandidatuppsats ”Råd, vinkar och upplysningar. Amerikabild och emigrationsuppfattning i svenska emigrantguider 1841–1883” studerar bilden av Amerika så som den framträder i de undersökta emigrantguiderna. Han vill också ta reda på vilka personer som bör utvandra enligt dessa skrifter.²² Syftet är bredare än mitt men också mer övergripande. Bilden av den amerikanska naturen ägnas visst utrymme, men den är långt ifrån ett centralt studieobjekt. Hansen använder alltså till stor del samma material som jag använder i denna undersökning. Mina källor sträcker sig emellertid längre fram i tiden, och jag har dessutom valt att komplettera de utpräglade emigrantguiderna med några titlar som genremässigt drar åt reseskildringsfacket. Förhoppningsvis ger detta en mer varierad bild av emigrations-skrifternas natursyner.

När det gäller forskning kring emigrationen från Sverige till Nordamerika finns det en hel uppsjö av titlar. Mycket forskning är koncentrerad runt 1960- och 1970-talen. Projektet ”Sverige och Amerika efter 1860” som inleddes under 1960-talet och avslutades 1977 resulterade i 20 doktorsavhandlingar, fem licentiatavhandlingar och ett hundratal uppsatser. 1969 startades också ett inomnordiskt forskningssamarbete kring den nordiska emigrationen.²³ Denna social-historiska forskning söker främst utröna förloppet och orsakerna till emigrationen men innehåller även en del amerikabilder, medvetet eller inte. Antologin *Utvandring. Den svenska*

²¹ Martin Alm, *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, Lund 2002, s. 85–88, 135f, 305f.

²² Jonathan Hansen, ”Råd, vinkar och upplysningar. Amerikabild och emigrationsuppfattning i svenska emigrantguider 1841–1883”, *Historiska institutionen, Lunds universitet* 2010, s. 4, 10–12, 52f.

²³ Hansen, 2010, s. 5.

emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv ger en användbar bakgrund gällande främst orsakerna bakom utvandringen.²⁴ I historikern Lars Ljungmarks avhandling *For Sale – Minnesota. Organized Promotion of Scandinavian Immigration 1866–1873* studeras hur den amerikanska marknadsföringen för att locka svenskar till USA var uppbyggd. Undersökningen har ett rekonstruerande syfte i det att Ljungmark avser beskriva hur Minnesotas ”emigrationsreklamindustri” (vars syfte var att locka skandinaver i allmänhet och svenskar i synnerhet) skapades och utvecklades samt att försöka avgöra reklamens inverkan på utvandringen. Trots vissa överlappningar i våra respektive val av källmaterial skiljer sig våra syften och perspektiv åt.²⁵ En tredje titel är historikern H. Arnold Bartons *A Folk Divided. Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940* som tar upp relationerna mellan svenskamerikaner i USA och svenskar i Sverige. Uppläggningsen är kronologisk och följer emigrationens ”flöde”, från den grunda bäcken till floden, vidare genom ebban och slutligen till sinandet. I fokus står nationell och kulturell identitet och interaktion mellan länderna och olika organisationer.²⁶

Metod och teoretiska perspektiv

Uppsatsen kommer att ha en idéhistorisk ansats. Metoden kan ses som kvalitativ textanalys med kulturanalytiska perspektiv. Jag har lånat teman från det etnologiska fältet som tjänar som teoretiska verktyg vid analysen av de empiriska resultaten. Kategorierna är hämtade från etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren, som presenterar ett antal teman, en så kallad *söklista*, som kan tillämpas i analysens inledande skede. Som teoretisk utgångspunkt har jag valt *natur och kultur*. Temat fokuserar på att undersöka hur gränsdragningar mellan ”natur” och ”kultur” görs samt hur naturen uppfattas, konstrueras och klassificeras.²⁷ Med detta perspektiv hoppas jag kunna se hur den beskrivna naturen i emigrationsskrifterna sätts in och används i ett kulturellt sammanhang, men förhoppningen är att omvänt också se hur människan passas in i den vilda, orörda naturen.

Därutöver kommer två tolkningsbegrepp att bistå analysen: *perspektivering* och *kontrastering*.²⁸ Innebörderna kan tyckas självklara men ska ändå klargöras. Perspektivering handlar i grunden om att se bortom det direkta och mest självklara. Att se ord och begrepp *som* något, att tänka i liknelser och symboler, öppnar upp nya tolkningsmöjligheter som både kan fånga

²⁴ Ann-Sofie Källemark (red.), *Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv*, Stockholm 1973.

²⁵ Ljungmark, 1971, s. 6f.

²⁶ H. Arnold Barton, *A Folk Divided. Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940*, Uppsala 1994.

²⁷ Billy Ehn & Orvar Löfgren, *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*, Malmö 1982, s. 27f.

²⁸ Ehn & Löfgren, 1982, s. 107–112.

underliggande föreställningar och anknyta till en bredare historisk kontext. Med kontrastering menas att kartlägga ett begrepps motsatser, både uttalade och implicita, för att nå dess kontextuella betydelse. Temat är välkänt: ”det ena” existerar inte utan ”det andra”; begreppet ges sin innebörd utifrån vad dess antonym *inte* är. Genom denna metod kan grundläggande teman i källmaterialet framträda. Med prefixen ”icke-” eller ”o-” kan man komma en bra bit på vägen, t.ex. genom att använda sig av konstruktioner som ”icke-kultur” och ”icke-svensk”, ”ociviliserad” och ”omodern”. Kontrasteringen kommer huvudsakligen att tillämpas i analysens senare del då förhållandet ”civilisation”/”vildmark” behandlas.

Ehn & Löfgren påpekar att det finns faror med sådana här allmänna kategorier. Samtidigt som de kan bidra med andra infallsvinklar och stimulera kreativa tänkesätt riskerar man att missa andra relevanta teman.²⁹ Dock anser jag att förtjänsterna med det redovisade tillvägagångssättet överväger bristerna. I kraftigt tendentiösa och/eller argumenterande texter går det att förvänta sig en förenklad och uttalad dikotomisering såsom den i ovanstående kategorier. Med hjälp av dessa verktyg kan också teman tydliggöras som inte passar in i den grova polariseringen.

Begrepp

Natur används här i sin mest vardagliga form, den fysiska och biologiska naturen: skog, mark, växtlighet, vatten, berg, dalar och allt som där hör till. I mitt naturbegrepp inkluderas också klimat i betydelsen väder – nederbörd, temperatur, luftfuktighet etc. – och djurliv. *Natursyn* är aningen svårare att definiera. Generellt avses människans uppfattning av den biologiska naturen, dess tilldelade egenskaper och betydelse för människan samt hur hon bör interagera med och förhålla sig till den.³⁰

I undersökningen används den geografiska benämningen Amerika synonymt med Nordamerika och gäller dagens USA och Kanada. Däremot görs en uppdelning av *amerikansk* (USA) respektive *kanadensisk* bl.a. när exempel från källorna ges. Emigrant, utvandrare och nybyggare används synonymt och åsyftar, om inget annat sägs, en person som flyttar från Europa till Amerika. Som samlingsbegrepp för källmaterialet används *emigrationsskrifter*, eftersom inte allt kan, eller bör, räknas som reklam/propaganda.

²⁹ Ehn & Löfgren, 1982, s. 28.

³⁰ Jfr John Toler, ”P.J. Rösiös natursyn och dess betydelse för hans bondeideologi”: Bo Larsson (red.), *Bondens självbild och natursyn*, Stockholm 1994, s. 67f.

Natursyner – en intensivkurs

Det kan te sig lämpligt att inför analysen presentera en schematisk historik över några europeiska tanketraditioner och deras respektive natursyner. Tonvikten ligger på den vilda, opåverkade naturen.³¹ Dessa natursyner kommer i analysen stundtals att fungera som referenspunkter att pröva de empiriska resultaten mot.

Naturen som paradiskt kulturlandskap. Natursynen byggd på de bibliska uppfattningarna om naturen som Guds verk beskriver paradiset som ett kulturlandskap skapat för människans skull. Eftersom människan skapades till Guds avbild gavs hon därmed en gudomlig och moraliskt vattentät rätt att härska över naturen. I och med syndafallet fördrevs Adam och Eva från paradiset ut i den symboliskt onda ödemarken.

Den utilistiska natursynen. Francis Bacon utvecklade Bibelns naturuppfattning i en utilistisk riktning och såg naturen som ett material skapat av Gud, för människan. Det var sedan upp till människan att ta kontroll över och konvertera naturens resurser till materiellt värde. Denna materiella natursyn absorberades av 1800-talets tillväxtideologi och ”herraväldeattityd”.

Naturen som förnuftigt system. Isaac Newtons mekaniska lagar framställde naturen som ett system skapat av Gud. Naturen var normativ och följde sina egna lagar. Den var en i sig skapande kraft som människan inte skulle blanda sig i.

Den goda naturen. De newtonska lagarna bidrog till att forma en idé om att människan måste anpassa sig till naturen, och inte tvärtom. Jean-Jacques Rousseau ställde på 1700-talet naturen mot kulturen genom att se en konstlad civilisation som väsensskilt från den kraftkälla naturen utgjorde.

Den romantiska natursynen. Enligt romantiken var naturen en god och i sig själv skapande kraft. Gränsen mellan människa och natur var mer eller mindre obefintlig. Naturen var levande, dynamisk och kreativ och tillskrevs ett högt egenvärde, i stark kontrast till den utilistiska natursynen.

³¹ Kategorierna är hämtade från Johannison, 1984, s. 16–23. För en kortfattad redogörelse för desamma, se Toler, 1994, s. 68f.

Den historiska kontexten

Det förindustriella naturlandskapet

Människan har i alla tider varit beroende av naturen. Däremot inte alltid på samma sätt. Fram till cirka 1750 satte naturen agendan för människans möjligheter och begränsningar. Man levde nära naturen, och livet följde årstidernas växlingar. Hastiga eller oväntade väderomslag kunde få digra konsekvenser. Självhushållning gällde för majoriteten, och all produktion inklusive industrier utgick från vad som kunde hämtas från jorden eller fångas i skogen. Dessa resursers tillblivande var i sin tur beroende av solenergi. Enkel teknologi användes för att dra nytta av den direkta naturmiljön.³²

Praktiska omständigheter präglade naturuppfattningen. Naturen i 1600-talets svenska bondesamhälle betraktades inte som estetisk; det fanns det inget utrymme för. Förutom den oberäkneliga väderleken utgjorde naturen en kontrollerande faktor över människan på grund av dess ofantliga storhet. Odlingsmarken skapade en naturlig gräns gentemot den intilliggande, hotfulla vildmarken. Till synes oändliga, mörka skogsbestånd kombinerat med få och rudimentära vägar försvårade en övervägande positiv natursyn. Slutligen sågs landskapet som ett produktionslandskap i första rummet. Ofta erbjöd naturen motstånd som med hårt slit och arbete måste bekämpas för att kunna producera det livsnödvändiga uppehållet.³³

Det industriella naturlandskapet

Under 1700-talet kom förhållandet till naturen att förändras. I England ökade användningen av kol, och där uppfanns och utvecklades ångmaskiner. Sol, vind, vatten och djur som drivmedel i den industriella produktionen ersattes successivt med ångkraft och andra maskiner.³⁴ I Sverige dröjde dock en motsvarande industrialisering. Vid mitten av 1800-talet var det i allt väsentligt fortfarande ett agrart land, och ekonomin var i förhållande till andra industriländer underutvecklad. En av förutsättningarna för en djupgående industriell omställning var ett utbyggt kommunikationsnät. Genom enorma investeringar anlades rikstäckande transportsystem, där framför allt järnvägen kom att få en central roll. På 1870-talet kom så den stora industriella revolutionen och kulminerade under decennierna efter sekelskiftet. Denna utveck-

³² Mats Hellspong & Orvar Löfgren, *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*, Malmö 1994, s. 8; Marks, 2007, s. 95.

³³ Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan*, Lund 1979, s. 46–48; Johannisson, 1984, s. 36f.

³⁴ Marks, 2007, s. 95.

ling ledde däremot inte till någon omedelbar urbanisering. Kring 1900 arbetade hälften av alla svenskar inom jordbruk.³⁵

Den snabba industrialiseringen gav näring åt storslagna framtidsvisioner för Sverige. Här blev Norrland en viktig nationell symbol. Med sina ofantliga, obegagnade naturtillgångar framstod landskapet som en till brädden fylld skattkista vars tillvaratagna rikedomar skulle bidra till det moderna välfärdsbygget.³⁶ Industrialiseringen hade också direkta konsekvenser för landskapet och för hur naturen uppfattades. Nu var det den nya tekniken, de vetenskapliga intressena och den växande ekonomin som formade, utnyttjade och kontrollerade naturen. Den privata naturexploateringen ersattes av den industriella, och avståndet till naturen växte för de flesta när leden i produktionen blev många och oöverskådliga.³⁷

Sveriges jämförelsevis sena industrialisering var en av anledningarna till att många svenskar hade börjat blicka västerut. Och många var det som gjorde slag i saken.

Emigrationen

Mellan 1850 och 1930 utvandrade omkring 1,3 miljoner svenskar till Nordamerika, varav de flesta till USA. Ställs siffrorna i proportion till hemlandets befolkning var Sverige, efter Irland och Norge, det tredje största utvandringslandet under perioden.³⁸ Emigrationen följde inte en jämn uppåtgående kurva som gradvis avtog och planade ut. Snarare kan det talas om hög- och lågkonjunkturer som i stort sett följde de ekonomiska och agrara svängningarna i både Sverige och USA.

Traditionellt brukar orsakerna bakom utvandringen delas upp i så kallade ”push”- och ”pull”-faktorer.³⁹ Till ”push” räknas huvudsakligen (socio)ekonomiska förhållanden i Sverige: brist på odlingsmark, svält på grund av kraftig missväxt, arbetslöshet och fattigdom. Religiöst och politiskt förtryck samt flykt undan värnplikten har också angetts som drivkrafter för personer, unga män i det senare fallet, att lämna Sverige. Emigrationsutredningen, som lades fram 1913, pekade på Sveriges ogynnsamma jordbruksvillkor som huvudsaklig orsak.⁴⁰

³⁵ Hellspong & Löfgren, 1994, s. 28–30.

³⁶ Sörlin, 1988, s. 49, 60.

³⁷ Frykman & Löfgren, 1979, s. 52f.

³⁸ Blanck, 1997, s. 11.

³⁹ Blanck, 1997, s. 32–34; Ljungmark, 1971, s. 5.

⁴⁰ Lars Ljungmark, *Den stora utvandringen. Svensk emigration till USA 1840–1925*, Stockholm 1965, s. 58–60; Ljungmark, 1971, s. 4f. Exempel på utvandring med politiskt grundade motiv berörs av Björn Rondahl, ”Ljusne 1906 – en politiskt motiverad utvandring”: Kälvemärk, 1973, s. 119–129. Värnplikten som ensam drivande faktor bakom utvandringsbeslut är svårt att fastställa och har ifrågasatts av bl.a. Ann-Sofie Kälvemärk, ”Flykten från exercisen. Värnplikten som utvandringsorsak”: Kälvemärk, 1973, s. 130–150. Ljungmark tillskriver däremot värnplikten större betydelse som det avgörande argumentet för utvandring, se Ljungmark, 1965, s. 60–63.

”Pull”-faktorer i USA bestod bl.a. av tidigare utvandrare och anhöriga i Amerika. Efter det amerikanska inbördeskriget (1861–1865) började dessutom en intensiv amerikansk marknadsföring i Europa av jord, arbete och kommunikationer. Kriget hade skapat stora arbetskraftluckor inom framför allt industrin som nu behövde fyllas. Dessutom krävdes stort mänskligt kapital för att kolonisera den amerikanska västern. Reklamen – producerad av bl.a. federala och delstatliga myndigheter, jordbolag och järnvägsbolag – riktade sig främst mot européer som för att tillgodogöra sig dessa ”varor” var tvungna att emigrera.⁴¹

Att sälja (ett) land

Marknadsföringen av Amerika växte sig snart till en industri. Olika sammanslutningar, så kallade ”landkompanier”, hade under 1800-talet förvärvat stora statliga landområden i USA som de sedan försökte att sälja vidare till bl.a. nybyggare. Den mesta statligt ägda jorden uppläts åt bolag som utförde byggandet av vägar, kanaler och järnvägar. Återstoden av jorden fick sedan disponeras på vilket sätt bolagen själva valde. Oftast såldes den vidare med god förtjänst. Järnvägsbolagens mark kostade till skillnad från den statliga jorden, som efter Homestead Act 1862 gavs bort i princip gratis. Marken längs eller nära järnvägarna var dock mycket eftertraktade på grund av kommunikationsmöjligheterna och därmed ökad chans till högre avsättning på produkter.⁴²

Järnvägsbolagen anställde bl.a. svenska agenter som skulle ansvara för jordförsäljningen och göra reklam för bolagens jord i Sverige. De fick konkurrens från motsvarande kanadensiska jordbolag som hävdade att Kanada innebar många fler fördelar för utvandrarerna än USA. På 1860-talet började emigrantagenter i större utsträckning att annonsera, ge ut broschyrer och trycka skrifter eller guider för att locka personer till just sin verksamhet.⁴³ Enligt Ljungmark var emigrationsreklamen, ganska väntat, som mest effektiv under Sveriges lågkonjunkturer.⁴⁴

Reaktioner i Sverige

Det dröjde inte länge innan utvandringen gjorde avtryck i hemmaopinionen. Redan under 1840- och 1850-talen framhöll konservativa debattörer Sveriges utmärkta utvecklingsmöjlig-

⁴¹ Lext, 1977, s. 71–73, 91; Ljungmark, 1965, s. 77–97, 103–113; Ljungmark, 1971, s. 5f.

⁴² Lext, 1977, s. 74f, 77f, 80. Om Homestead Act, se bl.a. Ljungmark, 1965, s. 78.

⁴³ Lext, 1977, s. 78–82, 88f. Den förste emigrantagenten i Göteborg, och Sverige, var – enligt landsarkivarien Gösta Lext – apotekaren Carl Edvard Swalander (av Lext stavat ”Svalander”). 1852 började han att annonsera för sitt ”utvandringskontor” och sade sig arbeta som ombud för Skandinaviska affärsbyrån i New York. Följande år gav han ut en handbok som ingår i analysen nedan. För mer information om Swalander, se Lext, 1977, bl.a. s. 91, 147, 325.

⁴⁴ Ljungmark, 1965, s. 29.

heter och betraktade utvandrarerna som dårar. Liberaler såg emigrationen som ett tecken på landets tillkortakommanden och förespråkade omfattande reformer för att ”konkurrera ut” de amerikanska magneterna.⁴⁵ Emigrationsdebatten under 1880-talet präglades av stor oro inför hur utvandringen skulle påverka landets framtid. Förslag på hur utvandringen skulle kunna begränsas och stävjas lades fram.⁴⁶ Norrland kunde enligt några utgöra ett alternativ till Amerika, förutsatt att dess naturresurser utnyttjades på bästa sätt.⁴⁷

⁴⁵ Barton, 1994, s. 4, 71–79.

⁴⁶ Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s. 51–56.

⁴⁷ Sörlin, 1988, s. 80f.

Analys

Den följande analysen kommer att vara tematisk i sin uppläggning. I likhet med frågeställningarna ska underdelningarna inte ses som absoluta eller från varandra isolerade kategorier. De är skapade för att strukturera analysen och kan i förlängningen också ses som delresultat. Naturligtvis kommer de olika temana stundtals att överlappa varandra. Med det sagt har jag försökt att undvika alltför många upprepningar, förutom i de fall där de faktiskt berör frågeställningarna eller visar på återkommande tankefigurer.

Naturens gåvor

Naturetorens domineras av talet om *naturen som resurs*. Naturen är en källa till rikedom som människan kan, och bör, ösa ur. Endast så kan samhället utvecklas och skapa förutsättningar för ett gott liv. Naturen betraktas ofta genom ett materiellt-ekonomiskt filter där naturtillgångarna omvandlas till för människan nyttiga behov och föremål. Emigrantagenten Hans Mattson skriver 1867 om delstaten Minnesota:

Den sydöstliga sektionens kalk och sandsten, den vestliga sektionens saltkällor och de ofantliga lerlagren i alla lokaliteter erbjuda ett öfverflöd af material, som kan fabriceras till artiklar af allmänt bruk. De fruktbara dalarne och uttorkade flodbäddarne gifva spannmål och potäter, som kunna förvandlas till mjöl, stärkelse och mensklig föda, medan prairierna hvimla af får, hvilkas tjocka ull snart kan sätta spinrocken och väfstolen i rörelse på dessa platser.⁴⁸

Retoriken om Amerikas naturresurser följer ofta en utilistisk exploateringslinje, där naturens ”gåvor” finns i överflöd och ses som en förutsättning för framtida ekonomisk tillväxt och välstånd. ”En stor rikedom har naturen slösat öfver hela detta widsträckta landområde”⁴⁹, skriver emigrantagenten Carl Edvard Swalander 1853 om den amerikanska kontinenten. I kanadensiska Alberta-distriktet har naturen enligt en handbok från 1899 ”varit slösande på sina gåfvor”⁵⁰, och i Minnesota menar Mattson att ”naturen slösat sina rikaste håfvor”⁵¹. Att tala om naturresurser som ”slösade” legitimerar människans utvinnande av dem; kvantiteterna är ovanligt stora och kommer att räcka för lång, om inte evig, tid framöver.

⁴⁸ Hans Mattson, *Minnesota och dess fördelar för invandraren, innehållande en beskrifning öfver statens historia, dess geografiska läge, reglering, städer, floder, sjöar, skogar, klimat, jordmån, mineraler, jernbanor, handel, fabriker, m. m. af intresse och vigt för den som söker sitt hem i western*, Chicago 1867, s. 26f.

⁴⁹ Carl Edvard Swalander, *Tillförlitliga underrättelser om Nord-Amerikas Förenta Stater och bästa sättet att utwandra. En illustrerad handbok för emigranter af alla klasser efter de nyaste och säkraste källor samt egna rön sammanfattad*, Göteborg 1853, s. 57.

⁵⁰ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada med särskild hänsyn till provinsen Manitoba och nord vestra territorierna samt Brittiska Columbien såsom fält för skandinaviska nybyggare*, Ottawa, Ontario 1899, s. 41.

⁵¹ Mattson, 1867, s. 22.

Symbolspråket är stundom starkt i naturresursretoriken. Utöver de mest frekventa och mer allmängiltiga benämningarna på naturresurser som ”förråd”, ”lager” och ”källor” förekommer mer precisa liknelser som refererar till det civiliserade samhället och på så sätt omvandlar naturen till delar av människans värld. Särskilt påtagligt, på gränsen till övertydligt, blir detta i Leonard Meyers guide över Kalifornien från 1883. Ett antal kaliforniska counties listas som, med anledning av sin otroligt bördiga jord, tillsammans utgör ”Californiens kornbod”. Södra Kalifornien kallas för delstatens ”bikupa”, efter den lönsamma biodlingen, medan kustområdet vid San Francisco får epitetet ”Californiens vinkällare”, eftersom vinodlingen där är statens mest omfattande. Bergstrakterna, slutligen, ”bilda Californiens skattkammare, ty i dem äro landets alla guldgrufvor belägna”.⁵²

Att hämta konkreta symboler från tidens sociala organisation för att klassificera och förklara naturen blev vanligt i samband med naturalhistoriens utveckling under 1600-talet, då främst för att beskriva förhållanden mellan djur och människa.⁵³ Användandet av metaforer för att beskriva naturen är således en företeelse som sträcker sig långt tillbaka och uttrycker en strävan efter kontroll. Naturen som helhet är abstrakt och i behov av symboler för att göras konkret och begriplig. En lyckad symbol är däremot långtifrån entydig. Istället ska den stimulera tankebanor och leda till vidare associationer, den ska alltså vara klar och oklar på samma gång. Genom sin associationsrikedom blir symbolen ofta starkt emotionellt laddad och tillskrivs antingen starkt negativa eller starkt positiva kvaliteter. Sålunda kan den användas för manipulativa ändamål i syfte att påverka människor. Dessutom måste beaktas att symboler inte existerar i sig själva utan är beroende av sin historiska kontext.⁵⁴ Förhoppningsvis sker inte metaforbildandet slumpvis utan kan vara en nyckel till att förstå hur naturen uppfattas.⁵⁵

Med dessa teoretiska utgångspunkter ska vi nu titta närmare på vilka olika naturresurser som förekommer i emigrationsskrifterna och hur det talas om dem.

Skog

I princip samtliga skrifter berör skogen som en resurs och tillgång. Den benämns så gott som alltid i termer av ekonomiskt värde och knyts ofta till handel, industri eller husbehov. De amerikanska skogarna är enligt Swalander ”nästan omätliga och innehålla äfwen många trädslag

⁵² Leonard A. Meyer, *Californien. En vägledare för emigranter och nybyggare*, Göteborg 1883, s. 3f.

⁵³ Thomas, 1988, s. 55, 69.

⁵⁴ Lars Haikola, ”Om symboler”: Jens Allwood; Tore Frängsmyr & Uno Svedin (red.), *Naturen som symbol*, Stockholm 1983, s. 14–16.

⁵⁵ Jens Allwood, ”Naturen som metaforfält”: Jens Allwood; Tore Frängsmyr & Uno Svedin (red.), *Naturen som symbol*, Stockholm 1983, s. 26.

af betydligt värde”,⁵⁶ och i delstaten Maine utgör skogarnas ”afkastning” en ”winstgifwande inkomstkälla”.⁵⁷ En pamflett från 1883 menar att Manitoba-distriktet i Kanada besitter ”värdefulla timmerskogar” och ”omätliga skogar af furu och annat värdefullt timmer, hvars bearbetande och utförsel redan blifvit en omfattande näring”.⁵⁸ En handbok över Kanada från 1899 hävdar att Quebecs ”många och stora skogssträckor” utgör ”en betydlig inkomstkälla för provinsen”.⁵⁹

Nästan uteslutande omnämns skogen som i det närmaste oändliga ”förråd” eller ”lager” med främst två ändamål: *bränsle* och *byggnadsvirke*.⁶⁰ Minnesota har störst ”förråd på skog” av alla präriestater, enligt Hans Mattson. I norr finns en ”ofantlig skog” som förser ”många af de sydligare staterna med sitt byggnadsvirke”.⁶¹ Kanadaguiden från 1899 säger att New Brunswicks skogar ger ”förträffligt virke till skeppsbyggeri”.⁶² I Manitoba finns tillräckligt skog för bränsle och virke nästan överallt. Förädlingen av skogen har satt fart på en sågverksindustri som i sin tur utlovar många arbetstillfällen för nybyggaren.⁶³ De kaliforniska trädslagen beskrivs av Meyers guide som ovanligt omfångsrika och passar särskilt utmärkt som byggnadsvirke, bränsle och inhägnader.⁶⁴

På samma sätt som förekomst av skog framställs som en oerhörd tillgång är brist eller avsaknad av skog ett problem. De ställen där det inte finns skog eller lite sådan framställs det som ett problem. I en emigrantguide från 1841 påstås att ”Illinois saknar tillräcklig skog för sina stora prärier” och att det ”svåraste är att finna tillräcklig skog för gärdesgårdar”.⁶⁵ Utan skog sjunker genast det omgivande landskapet i värde och förlorar sin attraktionskraft.

Att skog flitigt framställs som en värdefull och ofantligt stor resurs är föga anmärkningsvärt. Före den industriella revolutionen – i Sverige vanligen räknat cirka 1870–1920 – försåg skogen samhället med material till de flesta ändamål: uppvärmning, byggnadsvirke, belys-

⁵⁶ Swalander, 1853, s. 58f.

⁵⁷ Swalander, 1853, s. 75f.

⁵⁸ Canadian Pacific Railway Company, *Manitoba–Canada Werldens Kornbod. 160 aktrar bästa Prärieland erhålles gratis af regeringen*, 1883, s. 3.

⁵⁹ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 19.

⁶⁰ Se t.ex. Canadian Pacific Railway Company, 1883, s. 5; *Nya Stockholm, nybildadt skandinaviskt nybygge i Nord-amerikanska Western. 160 acres land, fritt till hvarje person, fylld 18 år*, Enköping 1886; *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 39f, 60, 76. Jfr Lindqvist, 1984, s. 103.

⁶¹ Mattson, 1867, s. 12f.

⁶² *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 21.

⁶³ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 30f, 34.

⁶⁴ Meyer, 1883, s. 9.

⁶⁵ Carl Axel Adam von Schéele, *Några korta underrättelser om Amerika, till upplysning och nytta för dem som ämna dit utflytta; samt Emigrant-föreningens stadgar och förslager för en tillämnad utflyttning år 1841*, Stockholm 1841, s. 19.

ning, verktyg, jordbruksredskap osv.⁶⁶ Skog betraktades redan i det normandiska England som en dyrbar och självförnyande tillgång. Timmer och ved blev tidigt en viktig del av den engelska ekonomin, framför allt inom lantbruket. Timret kunde både användas för privat bruk eller säljas.⁶⁷

Vatten

En annan mycket omskriven naturtillgång är vatten. Närhet till vattendrag och sjöar omtalas i regel i positiva ordalag. Floder och forsar beskrivs i källmaterialet huvudsakligen utifrån två användningsområden: dels som kommunikationssträckor, dels som energikällor inom diverse industrier.

De flesta floder räknas enligt emigrationsskrifterna som segelbara och förbinder således städer och handelsplatser samt underlättar transport och handel dem emellan.⁶⁸ Små strömmar som genomflyter landskapen är ”af värde för dem som frakta timmer”⁶⁹, och via större vattenleder kan man ”nästan ända till fabriken dörr” transportera råprodukter från hela världen. Vattendrag som i nuläget inte är lika framkomliga kan genom ett fåtal förbättringar göras segelbara.⁷⁰ Naturen kan i det sistnämnda exemplet alltså anpassas och förbättras för att passa människans kommersiella syften.

Vattenkraften som kan utvinnas ur floderna och de ”öräknliga” vattenfallen framställs som närmast oändlig och kan med fördel användas för att anlägga och driva fabriker.⁷¹ I en skrift om Rat Portage i Kanada får den obegränsade tillgången på vattenkraft stå som garant för att platsen småningom bör ”blifva af stor industriell betydelse”.⁷² Vattenkraften sammanlänkas stundtals med andra naturresurser, främst skog. I Ottawadalen begagnas floderna ”i allmänhet af industrien. Talrika sågar drifvas medels vattenkraft och tillverka årligen millioner fot byggnadstimmer”.⁷³ Genom att kontrollera och utnyttja vattenergin kan råvarorna bearbetas. Exempelvis producerar Minnesotas floder

ett öfverflöd af vattenkraft åt nästan hvarje county i staten, så att hvarje trakt har medel att kunna mala sin egen spannmål och såga sina egna bräder och plankor. För användandet af denna mäktiga

⁶⁶ Lindqvist, 1984, s. 85; Sörlin, 1988, s. 10.

⁶⁷ Thomas, 1988, s. 225–227.

⁶⁸ Mattson, 1867, s. 10–12; von Schéele, 1841, s. 13; Swalander, 1853, s. 62, 87.

⁶⁹ Mattson, 1867, s. 11.

⁷⁰ Mattson, 1867, s. 10f, 27.

⁷¹ Mattson, 1867, s. 11f, 26f.

⁷² Canadian Pacific Railway Company, 1883, s. 17.

⁷³ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 16.

vattenkraft har Minnesota ett nästan outtömligt förråd af råmaterialier i de omätliga furuskogar som betäcka den nordliga sektionen.⁷⁴

I Sverige är Norrlands timmerflottningsverksamhet under 1800-talets senare hälft ett lysande exempel på hur naturliga vattendrag utnyttjades ur ett nationalekonomiskt perspektiv. Visserligen var flottning inget nytt; förändringen låg i de ständigt ökade volymerna avverkat timmer som den industritekniska utvecklingen föranledde. Under denna period byggdes uppemot 3 000 mil flottledsnät, mer än 75 procent i Norrland. Sörlin menar att ingenjörer och vetenskapsmän nu började beskriva det norrländska landskapet som den ekonomiska naturen. Naturens helhet kunde sönderdelas och klassificeras enligt sin ekonomiska funktion.⁷⁵ Synsättet är utmärkande även för emigrationsskrifterna. Den ekonomiska och produktiva potentialen i naturen framställs som ändlös. Till detta kan läggas bilden av den nordamerikanska kontinenten i sig som ofattbart stor.

Vatten skildras också som en förutsättning för odling. Många skrifter talar om hur floder och sjöar ”bevattnar” åkrarna och håller jorden bördig och fruktbar.⁷⁶

Mineraler

Olika former av mineraler – järn, koppar, guld, silver m.fl. – har en relativt framträdande roll som ekonomisk resurs i skrifterna. De beskrivs alltid som förekommande i enorma mängder och värderas synnerligen högt. Retoriken är densamma: Resurserna är till gagn för människan. Men mineraler är inte lika lättillgängliga som t.ex. skog och vatten. Malmen måste brytas eller vaskas fram, och det är både kostsamt och besvärligt. Därför måste mineralen i fråga förekomma i stora mängder om en eventuell utvinning ska bli lönsam. Samtidigt skapas många jobb i samband med förädlingen.

Som bränslealternativ – eller komplement – till trä kan kol användas. Ofantliga kolfält, stora, ovärderliga lager stenkol och ”rika bäddar” med kol hittas på många ställen i Amerika.⁷⁷ Enligt Victor Rylanders guide över Nebraska använder amerikanerna hellre kol än skog som bränsle, även om skog finns i närheten.⁷⁸ Den goda tillgången på kalksten är enligt

⁷⁴ Mattson, 1867, s. 27.

⁷⁵ Sörlin, 1988, s. 149

⁷⁶ A. Boysen, *Land i Vestern. Första klassens åkerbruksjord i Sydvestra Minnesota*, Chicago, Illinois 1886, s. 8; Victor Rylander, *Råd och upplysningar för dem som ämna resa till Union Pacific Railway Co's (Stilla hafsbanans) landsträckor i staten Nebraska Förenta staterna, Nord-Amerika*, Göteborg 1882, s. 5; Mattson, 1867, s. 12.

⁷⁷ Mattson, 1867, s. 14; Meyer, 1883, s. 10; *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 46; Swalander, 1853, s. 57f, 81.

⁷⁸ Rylander, 1882, s. 8.

många källor väl lämpad för byggnadsändamål och ymniga saltkällor kan nyttjas för konservering av livsmedel.⁷⁹

På åtskilliga ställen – framför allt Kalifornien och vissa delar av Kanada – påstås enorma lager av guld ha påträffats. I Kalifornien förekommer guldet ”till en förvånande mängd, ej allenast utmed flodbräddarne, utan enligt nyare uppgifter förekomma hela åsar i grannskapet af flodarne, som äro inmängde af denna mammons mest värderade skatt”.⁸⁰ I en skrift om Kanada från 1899 omnämns guldfälten i Yukon som ”de rikaste guld fält i världen” med outtömliga förråd på den glimmande metallen.⁸¹

I Klippiga bergen i kanadensiska Alberta finns ”en verld af mineralier blott väntande på att blifva upptagna, bestående af jern, guld, silfver, galena och koppar”.⁸² 1853 skriver Swalander att det i South Carolina har hittats ansevärliga tillgångar på metaller och mineraler ”som man ännu ej medhunnit att tillgodogöra” och att ”framskaffandet” av bergmineralerna i Illinois är en växande industri som sysselsätter många eftersom mineralerna ännu i liten utsträckning är bearbetade. Även i Missouri har ”stora mineraliska skatter” upptäckts.⁸³ Hos Minnesota framhävs statens ”rikedom på landtekniska och mineraliska hjälpkällor”.⁸⁴ Mineralerna är ett hjälpmedel, ett kapital, som på grund av att utvinningen fortfarande är i sin linda bidrar till industriell och ekonomisk utveckling.

”Mineralprodukter äro en vigtig källa till rikedom”,⁸⁵ skriver Mattson 1867 i sin guide om Minnesota. Statens resurser av koppar och järnmalm är ”af överlägsen kvalitet”. Guld och silver finns i tillräckliga mängder för att motivera det arbete och kapital som krävs för eventuell utvinning. Några personer har begett sig till dessa platser för att söka guld. Värt att notera är att Mattson tonar ned gulddletandets löften om en till synes enkel väg till oändliga rikedomar. Istället är det den säkra, stabila, men samtidigt mer mödosamma, utkomsten i form av jordbruk som rekommenderas: ”Men de rikaste källor till rikedom för en stat är en produktiv jordmån, och i detta afseende är Minnesota oöverträffadt. Det finnes en guldmina för hvarje farm om 160 acres och fordras intet kapital att bearbeta den utom flit.”⁸⁶ På liknande sätt av-

⁷⁹ Mattson, 1867, s. 13; von Schéele, 1841, s. 20; Swalander, 1853, s. 109.

⁸⁰ Swalander, 1853, s. 114.

⁸¹ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 47.

⁸² *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 42, 46. ”Galena” syftar sannolikt på galenit, dvs. blyglans, ett sulfidmineral som används för utvinning av bly.

⁸³ Swalander, 1853, s. 108f.

⁸⁴ Mattson, 1867, s. 3.

⁸⁵ Mattson, 1867, s. 13.

⁸⁶ Mattson, 1867, s. 13.

råder Swalander läsaren att bege sig till Kaliforniens guldfält såvida man inte är van vid hårt kroppsarbete.⁸⁷

Djur

Synen på djuren i den vilda naturen som resurser är inget centralt tema i skrifterna. Men den ligger alltså inbäddad i den utilistiska natursynen. Djuren bedöms som en materiell tillgång, inte bara som föda utan också utifrån en ekonomisk dimension. Några djur – bl.a. bävvar, uttrar och hermeliner – omnämns av Swalander i första hand som ”de dyrbara pelsverksdjuren”⁸⁸, och körsnärer utlovas lysande affärer i Amerika, ”detta på pelsverk så rika land”.⁸⁹ I övrigt framställs det som att det finns rikliga tillgångar på villebråd, ett stort överflöd lämpligt för jakt. Åtskilliga sjöar och oräkneliga strömmar fylls till brädden av en otrolig mängd fisk som utan större svårigheter kan infångas.⁹⁰ En handbok försäkrar att även om villebrådet i Manitobas bebodda trakter stadigt minskar, ”finnes godt om vildt i provinsens Norra och Nord Vestra delar”.⁹¹ Att djurbeståndet sinar är här inget verkligt problem, varken moraliskt eller resursmässigt. Naturens skafferier har alltid mer att erbjuda, vilket åter kan kopplas till uppfattningen om Amerikas enorma storlek. Hur skulle någonting, någonsin, kunna ta slut?

Thomas har visat på att det i England, så tidigt som under 1500-talet, gjordes försök att skydda vissa vilda djurarter även om de inte ansågs vara till någon nytta. Förut hade främst exotiska/främmande eller ”vackra” djur ansetts värda att bevara. Teologiska argument hävdade att man skulle bevara allt eftersom alla varelser är skapade enligt den gudomliga planen. På naturvetenskapliga grunder anslöt sig vetenskapsmän under 1700-talet till ”bevarandelinjen” och talade för alla arters nödvändighet i naturen. En del av dem uppvisade en ny medvetenhet om att människans jakt i längden kunde leda till utrotning av vissa arter.⁹² Liknande idéer återfinns alltså inte i de undersökta emigrationsskrifterna, åtminstone vädras inga moraliska betänkligheter.

Naturtillgångarna betraktas följaktligen genomgående med utilistiska glasögon där naturresurserna värderas och relateras till deras omvandlade och förädlade nytta. Detta är bl.a. i linje

⁸⁷ Swalander, 1853, s. 161.

⁸⁸ Swalander, 1853, s. 60.

⁸⁹ Swalander, 1853, s. 134.

⁹⁰ Canadian Pacific Railway Company, 1883, s. 12f; Gustaf Wilhelm Schröder, *Lägre Californien, ”Tierra Perfecta,” eller ”Det fullkomliga landet.”*, Göteborg 1888, s. 11; *Nya Stockholm*, 1886; von Schéele, 1841, s. 18; Swalander, 1853, s. 60, 106.

⁹¹ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 30.

⁹² Thomas, 1988, s. 314–317.

med den engelske filosofen Herbert Spencer (1820–1903), som hävdade att alla naturtillgångar, såväl förnyelsebara som fossila, bör utnyttjas maximalt av människan. Resursernas ekonomiska värde ska vidare regleras av marknaden. Naturen har enligt Spencer inget egenvärde och sätter inga gränser för människans förädling och kultivering av den.⁹³ Däremot förekommer mycket få tecken i emigrationsskrifterna på den religiösa sanktion Spencer ger exploateringen av naturen.

Enligt Thomas blev studiet av naturen populärt bland 1600-talets vetenskapsmän på grund av den praktiska nyttoaspekten. Om naturen utforskades och blev begriplig kunde också människan kontrollera och använda den på effektivaste sätt. Bland tidens vetenskapsmän blev människans herravälde över naturen ett ideal. Thomas betonar att den förhärskande kristna världsbilden innebar att de i våra öron aggressiva och enväldiga uttrycken ”bemästring” och ”erövring” sågs som moraliskt neutrala.⁹⁴

Det kan vara intressant att lyfta fram den *geodeterminism* som emigrationsskrifterna på vissa håll ger uttryck för. Begreppet innebär att landskapens naturliga egenskaper och resurser (skog, malm, vatten etc.) ses som av naturen förutbestämda faktorer som dikterar vilken typ av exploatering som bäst passar. Fenomenet var även närvarande i debatten om Norrland, där en vanlig uppfattning var ”att inriktningen av näringslivet var direkt avläsbart i de naturliga tillgångarna”.⁹⁵ Ofta heter det i skrifterna att ett område är ”särskilt gynnat” eller ”lämpar sig väl” för vissa typer av industrinäringar eller lantbruk. Detta är intressant eftersom människans kontroll över naturen enligt geodeterminismen inte är fullständig. Naturförhållandena, inte människan, i ett givet område avgör vilken typ av näring, t.ex. industri eller jordbruk, som är mest lämplig eller lönsammast. Enligt geodeterminismen bör människan respektera dessa omständigheter och följa de av naturen bestämda villkoren om hon vill få ut det mesta av platsen.

Den estetiska naturen

Att studera den estetiska synen på naturen i äldre tider kräver en del förförståelse för att inte ramla i den anakronistiska fallgropen. Givetvis är ords och begrepps betydelser inte konstanta över tid, de genomgår förskjutningar och omformningar. Beskrivande och värderande uttryck framkallar med all säkerhet andra inre bilder för dagens läsare än för en bonde i mitten av 1800-talet. I tolkningen av källmaterialet måste denna aspekt beaktas.

⁹³ Dahl, 1984, s. 153f.

⁹⁴ Thomas, 1988, s. 5, 26, 28.

⁹⁵ Sörlin, 1984, s. 275f; Sörlin, 1988, s. 161f. Citat från Sörlin, 1988, s. 161f.

Det kan vara svårt att förstå hur en utilistisk natursyn som den ovan beskrivna också kan rymma en estetisk aspekt. Men att skilja det vackra från det nyttiga är ingen nödvändighet. Under frihetstiden kunde fruktbara miljöer inte sällan benämnas sköna och vackra, utan att för den skull syfta på det rent visuella. Det sköna landskapet framstår i detta sammanhang snarast som synonymt med det bördiga. Att nyttoaspekten skulle hindra en estetisk naturuppfattning finns det enligt Johannisson inga historiska belägg för.⁹⁶

Liknande föreställningar fanns i den nya tidens England. Enligt Thomas såg förespråkare för odlingens utbredande över tidigare orörda landskap inte nytta och skönhet som två motsatser. ”För dem *var* det tämjda, bebodda och produktiva landskapet vackert. De levde med de klassiska idealen som kopplade ihop skönhet med fruktbarhet.”⁹⁷ Enligt detta synsätt har naturen inget estetiskt egenvärde. Det har den däremot i romantikens natursyn, där naturen utgör en god och i sig själv skapande kraft. I den vilda naturen upplever människan en känsla av nära släktskap med naturen. Naturen är levande, dynamisk och kreativ och symboliserar människans starkaste och djupaste känslor.⁹⁸

Detta måste vi ha med oss när vi nu ska studera synen på estetiken i den vilda naturen.

”Ett af de behagligaste ställen på jorden”

När Hans Mattson 1867 beskriver Minnesotas landskap spar han inte på sitt poetiska och litterära krut:

Det landskap, som omger dessa tre förnämsta städer med deras förstäder, är märkvärdigt genom sin skönhet och omväxling och sina pittoreska utsigter. Mot öster och vester sträcka sig breda och öppna prairier, prydda med vackra lunder och härliga sjöar med kristallklart vatten. Mississippi forssar och skummar i sin djupt inskurna, klippfyllda bädd; icke långt derifrån bildar den lifligt skummande Minne-ha-ha, af klassiskt rykte, ett fall på 64 fot vid den ena kanten, medan höga bankar, djupa klyftor och talrika grottor, utarbetade af naturens hand i den lösa sandstenen, och fåglar och blommor och uppfriskande vindar och en klar himmel bilda ramen kring detta förtjusande sommarlandskap och göra det till ett af de behagligaste ställen på jorden.⁹⁹

Det är det opåverkade, det omväxlande och, framför allt, det levande landskapet som framförs i denna skildring. Ingenstans nämns naturens ekonomiska potential eller de för människan fördelaktiga aspekterna av landskapet; det är naturen ”i sig” som här målas upp och kan närmast klassificeras som en romantisk-organistisk natursyn, där naturen ses som en dyna-

⁹⁶ Johannisson, 1984, s. 47.

⁹⁷ Thomas, 1988, s. 290f. ”Nya tiden” (”early modern England”) sträcker sig i grova drag över perioden 1500–1800.

⁹⁸ Johannisson, 1984, s. 22f; Toler, 1994, s. 69.

⁹⁹ Mattson, 1867, s. 6. De tre städerna är Saint Paul, Saint Anthony och Minneapolis.

misk och levande organism med ett högt egenvärde.¹⁰⁰ Inom den av Johannisson benämnda sentimentala reseskildringen som fick genomslag i Sverige under 1780-talet står känslan i centrum för natur- och landskapsbeskrivningar. Här ska naturen framkalla känslor i första hand, oavsett det rör sig om positiva eller negativa sådana.¹⁰¹ Från och med slutet av 1700-talet anses den storartade vildmarken – i dess naturliga, ursprungliga och oförstörda form – besitta den högsta skönheten och kunna erbjuda människan störst njutning, i kontrast till det tidigare kulturlandskapsidealet som var ordnat och format av människan.¹⁰²

Eftersom emigrantguiderna har ett mer eller mindre uttalat säljsyfte kan vi anta att landskapsbilderna avser väcka uteslutande goda associationer. Visserligen är passager som den ovan citerade relativt sällsynta i källmaterialet, men det förringar inte det faktum att de faktiskt förekommer på åtskilliga ställen.¹⁰³

Längre fram i sin guide skriver Mattson att de otaliga Minnesotasjöarnas ”pittoreska skönhet och älsklighet med deras småstensbotten, genomskinliga vatten, skogbevuxna stränder måste väcka beundran hos hvarje naturmänniska. De öfverflöda alla af fisk, aborrar, gäddor, ’kattfisk, solfisk’, o. s. v. af öfverlägsen kvalitet och smak.”¹⁰⁴ Här kopplas på ett tydligare sätt naturens skönhet samman med dess produktiva förmåga. Sjöarna är inte *bara* en fröjd för ögat och själen, de kan också förse människan med förstklassig och utsökt föda. Samma synsätt går igen när ”spegelklara insjöar” beskrivs både ”vattna och pryda fälten”.¹⁰⁵ Återigen ges vattnet en dubbel funktion: Samtidigt, och lika mycket, som sjöarna håller jorden fuktig och bördig, dekorerar de landskapet och skänker en estetisk dimension.

Mattson betonar att delstatens landskap omfattar både slätter och höjder, ”på ett behagligt sätt omväxlande med rullande prairier, vidsträckta bälten af skog och ek-’openings’, talrika sjöar och strömmar med deras ängar, vattenfall, skogbevuxna dälder och höga bergkullar.”¹⁰⁶ Det är ett av människan orört landskap som beskrivs, ett landskap med obegränsad potential, men på samma gång storslaget och ”behagligt”.

Murray County, Minnesota, bildar enligt en pamflett ”för menniskoögat ett ständigt skiftande panorama of skönhet” med sin ”genom böljande prärie vackert kuperade yta, sin rika,

¹⁰⁰ Johannisson, 1984, s. 22f.

¹⁰¹ Johannisson, 1984, s. 54f.

¹⁰² Johannisson, 1984, s. 16, 33–39, 46.

¹⁰³ Se bl.a. Boysen, 1886, s. 10; *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 25, 40–42, 61; Schröder, G. W., 1888, s. 15; Union Pacific Railroad Company & Victor Rylander, *Spara en dag genom att taga "Overland Flyer" till Los Angeles, San Francisco och Portland via Union Pacific "The Overland Route"*, Chicago 1887, s. 12; Wennström, 1873, s. 27.

¹⁰⁴ Mattson, 1867, s. 12.

¹⁰⁵ Mattson, 1867, s. 13.

¹⁰⁶ Mattson, 1867, s. 10.

bördiga jordmån” och ”sina många af tät skog kransade sköna sjöar”.¹⁰⁷ Än en gång görs ingen tydlig åtskillnad mellan det vackra och det fruktsamma, allt hänger samman och skapar en på samma gång estetisk och fruktbar natur.

Rat Portages ”förtjusande” landskap med tusentals öar, stilla vikar, vattenfall och floder liknas i en skrift vid ”en tafla som ej lätt glömmes”.¹⁰⁸ En del skrifter talar om kristall- och spegelklara vattenhål, gärna kantade av lummiga skogar, som ”spegla sig mot de azurblå skyarne”¹⁰⁹ och skänker landskapen ”skönhet och behag”.¹¹⁰ I Johan Schröders amerikaguide talas om att var man än går tar man del ”af de bästa originalbilder från naturens och konstens förenade skapelser”.¹¹¹

Vi kan se att det vågiga, böljande och omväxlande landskapet genomgående beskrivs som estetiskt tilltalande. Städernas läge på höjder och sluttningar beskrivs i positiva termer då det ger en vacker utsikt över naturen. Däremot rör det sig sällan om en renodlad romantisk syn på naturen. Ofta sammanlänkas det vackra och det närande landskapet i en ideal och fullkomlig helhet.

Den plan(t)erade naturen

Parknatur

Somliga inslag i den estetiska natursynen går igen i retoriken om den av människan modifierade eller skapade naturen, och då inte minst vad gäller stadsparker. Synnerligen väl kommer detta till uttryck när trädgårdsmästaren Johan Erik Wennström i sin amerikaskildring från 1873 besöker Central Park i New York:

Vi blefvo verkligen öfverraskade att finna att allt som talats om denna storartade parkanläggning verkligen var sanning. Jag hade föreställt mig parken vara en stor slät yta, men fick nu se motsatsen; man kan ej föreställa sig en mera omväxlande och storartad natur.¹¹²

Han promenerar vidare i parken och får bl.a. se ”några alldeles utmärkt vackra gräsplaner med omväxlande höjder, trädpartier och fina blomsteranläggningar.” Höjder och kullar med tät växtlighet i parken beskrivs alltigenom i positiva ordalag, och att promenera i ”sin sköna

¹⁰⁷ Boysen, 1886, s. 4f.

¹⁰⁸ Canadian Pacific Railway Company, 1883, s. 17.

¹⁰⁹ Mattson, 1867, s. 2.

¹¹⁰ Boysen, 1886, s. 4f.

¹¹¹ Johan Schröder, *Vägvisare för emigranter till Förenta staterna och Canada. Anvisningar beträffande resan dit, de olika staternas klimat, jordmån och öfriga förhållanden, meddelanden från talrika skandinaviska nybyggare, m. m.*, Stockholm 1868, s. 56.

¹¹² Johan Erik Wennström, *Anteckningar från en svensk emigrants vistelse i Amerika åren 1871–1872*, Upsala 1873, s. 31.

park” framställs som New Yorkbornas ”största söndagsnöje”.¹¹³ I denna passage framhåller alltså Wennström den omväxlande, kulliga naturen som den sköna i motsats till den släta, platta naturen. Höjdskillnader, helst naturliga, ses som levande och uppfriskande. Om denna syn jämförs med synen på den vilda naturen framkommer en del gemensamma beröringspunkter. Den livfulla och dynamiska naturen, oregelbunden och skiftande, är i båda sammanhang av ytterst estetiskt värde och följer en romantisk naturåskådning.

Denna inställning blir också tydlig när Wennström skriver att han småningom får anställning i Prospect Park i Brooklyn. Brooklyn, vid den här tiden en egen stad, har fler trädplanteringar och trädgårdsanläggningar än grannstaden New York, och i princip alla gator är prydda med ”vackra skuggrika alléer”. Parkens läge ”är af naturen fördelaktigt, omvexlande af höjder och djupa dalsänkningar, hvaraf mindre sjöar skapats”.¹¹⁴ Prospect Park har i förhållande till Central Park mer ”sjelfskapad natur”, vilket har besparat anläggarna en del arbete. Annars liknar de båda parkerna varandra, båda med höjder, kullar, berg, grottor, vattenfall, sjöar osv:

Att en söndag vandra ut till någon af dessa platser är för främlingen ett stort nöje. Inga oordningar förekomma, allt tycks här andas trefnad och belåtenhet, någon skillnad mellan herre och tjenare kan man då ej upptäcka. Alla synes respektera den ordning som kommunen utfärdat för de promenerande, att ej afbryta blommor eller gå på otillåtna planer.¹¹⁵

Parkmiljön skildras också som en mötesplats mellan olika samhällsgrupper. Här existerar inga klass- eller statuskillnader. En särskild parkpolis ser till att inga besökare bryter mot parkens ordningsregler, som är uppsatta på åtskilliga platser.¹¹⁶ Naturen är härmed under dubbel kontroll: dels planerad och anlagd av människan, dels av människan hela tiden granskad vad som försiggår där. Parknaturen är en integrerad del av stadslivet och civilisationen, där samhällets lagar gäller, inte naturens. Kulturen har injicerat ordning i den annars så kaotiska naturen. I stort överensstämmer denna uppfattning av den vackra naturen med den engelska trädgårdsstilen, med rötterna 1700-talet, där idealet för den anlagda parkmiljön var att avspegla den vilda naturen i så stor utsträckning som möjligt.¹¹⁷

Anpassning av naturen

Med plantering och odling kan naturen manipuleras efter människans önskningar. Det talas om hur åkrar i Kansas innan drabbades av kraftiga översvämningar men att ju mer odlingen

¹¹³ Wennström, 1873, s. 31–33.

¹¹⁴ Wennström, 1873, s. 35.

¹¹⁵ Wennström, 1873, s. 37.

¹¹⁶ Wennström, 1873, s. 36f.

¹¹⁷ Johannisson, 1984, s. 34f.

framskrider betar sig vattnet desto lugnare.¹¹⁸ Victor Rylander påstår att nederbörden i Nebraska ökar i takt med att landet blir bebott och trädplanteringen fortskrider.¹¹⁹

Det finns en föreställning om att naturen går att förbättra och försköna genom människans ingripande. Rent estetiskt kan stadsmiljöer bli mer attraktiva genom trädplantering,¹²⁰ och naturlig växtlighet kan förfinas med hjälp av ”trädgårdsmästarens omsorger”.¹²¹ Tanken att naturen kan förskönas av människans hand går rakt emot 1800-talets romantiska natursyn. Den ”förbättrade” naturen var enligt romantikerna förstörd natur.¹²²

Trädplantering kan också företas ute på landsbygden för att snabbt och enkelt öka nybyggarens tillgång på bränsle och virke.¹²³ ”Många jordbrukare hemta sitt behof af bränsle från egna skogsplanteringar”, heter det i en minnesotapamflett från 1886. Inte bara det redan befintliga skogsbeståndet täcker ett ökat materialbehov; nybyggare kan genom egen försorg plantera och odla skog för att erhålla en tillräcklig mängd trä.¹²⁴ Värt att notera är att talet om trädplantering för privat bruk inte förekommer i de tidigare skrifterna. Möjligen kan det tyda på en skiftning i synen på skogsbeståndet som oändligt, men det går inte att säkert säga utifrån ett begränsat källmaterial som detta.

Plantering av skog har pågått i århundranden, i England åtminstone sedan 1500-talet. Som nämndes ovan var timmermarknaden tidigt en viktig del av engelsk ekonomi, vilket stimulerade ökad trädplantering, såväl privat som statlig. Under 1600-talet blev plantering av träd ett effektivt sätt att höja värdet på egendomar.¹²⁵

Så långt har vi sett hur människan på skilda sätt anses kunna utnyttja, kontrollera och anpassa naturen enligt sina önskemål. Men hur invercade den omgivande miljön på människan?

Klimatet – hälsofrämjande eller sjukdomsalstrande?

Föreställningar om naturens och klimatets inverkan på människans hälsa och välmående framträder på många ställen. Generellt stannar klimatskildringarna vid att antingen bedöma det som hälsosamt eller osunt. Viktigt för en god hälsa är över allt annat ett stabilt klimat. Vid några tillfällen kommer emellertid fler detaljer fram.

¹¹⁸ Union Pacific Railroad Company & Rylander, 1887, s. 6f.

¹¹⁹ Rylander, 1882, s. 7.

¹²⁰ Meyer, 1883, s. 23.

¹²¹ Schröder, G. W., 1888, s. 16.

¹²² Thomas, 1988, s. 303.

¹²³ Boysen, 1886, s. 9.

¹²⁴ Boysen, 1886, s. 6.

¹²⁵ Thomas, 1988, s. 225–227.

Luftens karaktär tillskrivs stor betydelse vad gäller hälsopåverkan. Torr och ren luft och friska vindar håller sjukdomar borta.¹²⁶ Klimatet i Minnesota är enligt Mattson det bästa i landet. ”Luften är torr och ren samt fri från den fuktighet som leder till feber och lungsjukdomar. Tusentals invalider från östra och medlersta staterna taga sin tillflykt hit och blifva ofta återställda till helsan utan andra medel än blott inandandet af den friska luften.”¹²⁷ På samma sätt är fuktig luft och dimma hälsofarligt.¹²⁸

En stabil och medelvarm temperatur är det optimala för vigören. Ett svalt och friskt klimat skänker vila och livskraft åt såväl människan som naturen.¹²⁹ De hastiga temperaturförändringarna i Amerika kan ha skadliga följder på hälsan, varnar Swalander.¹³⁰

Lerigt och smutsigt vatten kan också vara en källa till sjukdom.¹³¹ ”Regntiden” i Florida leder till översvämningar som enligt Wennström ger upphov till många olika sjukdomar; ”[k]limatfebrar, frossor, bölder och hudsjukdomar”.¹³² Men vatten kan även beskrivas som välgörande. Floridas svavelkällor sägs innehålla vatten med stark svavelsmak, vilket läkare menar ska vara nyttigt för hälsan, både som dricks- och badvatten.¹³³

Höjder ses genomgående som bra för hälsan, och lågt belägna trakter framställs som osunda platser där sjukdomar lätt sprids. Så beskrivs bl.a. Louisiana i Swalanders guide:

Genom den låga belägenheten blifwa större delen af detta lands kusttrakter osunda, likasom wida sträckor, årligen öfverswämmande, här förorsaka farliga febrar, hwilka ofta utbryta och bortrycka en mängd menniskor, isynnerhet främlingar, hwaremot de högre westra och norra landsträckorne äro ganska sunda och behagliga.¹³⁴

I jämförelse sägs Texas vara högre beläget, har sålunda inga översvämningar och har därför hälsosammare luft än Louisiana.¹³⁵

Ovanan vid det amerikanska klimatet kan under nybyggarens första år orsaka både ”diarrhéer och frossor”. Däremot verkar sjukdomarna avta efter hand ”som landet blir mer uppodladt”.¹³⁶ Sjukdom bekämpas alltså med odlandets utbredning. Ännu en gång framställs klimatet som något människan kan påverka till det bättre genom, i det här fallet, kultiverande

¹²⁶ Canadian Pacific Railway Company, 1883, s. 9; Rylander, 1882, s. 5.

¹²⁷ Mattson, 1867, s. 9.

¹²⁸ Swalander, 1853, s. 95, 97–98.

¹²⁹ Rylander, 1882, s. 5.

¹³⁰ Swalander, 1853, s. 56.

¹³¹ Wennström, 1873, s. 30.

¹³² Wennström, 1873, s. 19.

¹³³ Wennström, 1873, s. 25.

¹³⁴ Swalander, 1853, s. 94.

¹³⁵ Swalander, 1853, s. 94f, 97f, 100.

¹³⁶ von Schéele, 1841, s. 31f.

av landskapet. Ett annat exempel är att man i Kalifornien enligt en källa planterar ”australiska gumträd” i sumpiga trakter eftersom de tros neutralisera de giftiga ångor som bildas där och orsakar febrar.¹³⁷ Den potentiella hälsofaran från sumpmarkerna kan stävjas och tryckas tillbaka tack vare människans ingripande.

”Ett lands fysiska karakter utöfvar ett viktigt inflytande på dess invånare”, konstaterar Mattson och citerar en icke namngiven ”historieskrifvare”: ’Storartadt sceneri, forsande vatten och en uppfriskande atmosfer alstra män af annan beskaffenhet än de som bo der landet är en död slätt och der strömmar rinna långsamt.’¹³⁸ Här ges naturen ytterligare makt, om än välgörande, över människan. Människan och naturen är inte två åtskilda, separata enheter. Det goda, symbiotiska förhållandet mellan naturen och människan betonas.

Att klimatet påverkar människan är en föreställning som sträcker sig tillbaka till antiken. I Sverige kopplades väderleken under 1700-talet ånyo samman med hälsan. Anders Celsius uttryckte 1740 idéer om att vädrets växlingar kunde ge upphov till många sjukdomar. Läkare hävdade bl.a. att extrem värme kunde få konsekvenser för folkstammen och försämra människors arbetsförmåga. Pesten kunde undvikas genom att bege sig till högt belägna platser. Friska vindar rensade luften och höll den ren från hälsovådliga element medan stillastående vatten ansågs utveckla och sprida sjukdomar. Människan kunde däremot göra naturen hälsosammare genom att odla upp landskapet och därmed skydda luften från farliga avdunstningar. Dessa föreställningar följde i stort den s.k. miasma-teorin, utvecklad av Hippokrates, vars skrifter under 1700-talet hade högt anseende och tillskrevs högt medicinskt förtroende.¹³⁹

Emigrationsskrifterna följer tydligt denna tanketradition. Naturen uppfattas, som vi kan se, inte bara som ett okomplicerat väsen som kan kontrolleras och tyglas för att tjäna alla människans syften. Det finns många faror och sjukdomar, ibland livshotande, i synnerhet för den som inte är van vid eller inte känner till omgivningarna. Människan är dock inte helt utlämnad till den besinningslösa smittohärd som är naturen. Så länge riskerna är kända finns det sätt att undvika och bekämpa farorna. Till de bästa behandlingarna hör odlingen och civiliseringen av vildmarken.

¹³⁷ Meyer, 1883, s. 9. Gumträd syftar antagligen här på engelskans ”gum tree”, en benämning på vissa typer av eucalyptusträd.

¹³⁸ Mattson, 1867, s. 10.

¹³⁹ Frängsmyr, C, 2000, s. 154–158.

Natur och civilisation

En central tanke som genomsyrar samtliga skrifter är den om civilisationens besättande av vildmarken. ”Människans civilisering var i grund och botten detsamma som naturens underkuvande”,¹⁴⁰ konstaterar Thomas, ett synsätt som är framträdande i emigrationsskrifterna. Detta ska främst åstadkommas genom uppodling av jorden och utbyggandet av kommunikationer, i synnerhet järnvägen. Natursynen blir i detta perspektiv en om den civiliserade människans, genom tekniska och vetenskapliga framsteg, bemästrande och förädlande av tidigare värdelösa – såväl ekonomiskt som kulturellt – ödemarker.

Förvaltandet av naturen

Som jag visade ovan talas det i stor utsträckning om naturen som ett förråd varifrån människan efter behov kan hämta material och resurser. Men dessa förekommer i naturen oftast i sin mest grundläggande form och måste därför huggas, brytas eller på andra sätt förädlas. Vem som helst besitter inte det kunnande och den kompetens som detta kräver. Swalander betonar att Amerika går en ljus framtid till mötes ”emedan de ymniga naturfördelarne här äro i händerne på ett folk, som med den Europeiska bildningens fulländade konst förstår använda detsamma”.¹⁴¹ Kunskapen att tillvarata naturens rikedomar kopplas till europeisk härkomst och den ”bildning” som därtill hör. Endast tillgången på naturresurser är alltså inte tillräckligt för att kunna utnyttja dem på bästa sätt.

Liknande tankar framkom i Norrlandsfrågan under industrialiseringen i Sverige där koloniseringen och framför allt odlingen av vildmarken sågs som ett ”höjande” av kulturen i området och därför fullständigt legitim och moraliskt försvarbar. Även av samer bebodda marker kunde bättre utnyttjas än vad de själva gjorde. Lantbruk och odling sågs som ett högre kultur- och utvecklingsstadium än samernas nomadiska livsstil.¹⁴² Om det i mina källor rör sig om moraliskt rättfärdigande eller krass säljteknik är i detta sammanhang svårt att utreda.

Oavsett motiv går liknande tendenser att se i emigrationsskrifterna i synen på indianerna, även om jämförelsen med samer på flera punkter haltar. Indianerna är ett primitivt folk som har ”fastnat” i naturen, utan att för den skull dra nytta av den på ”rätt” sätt. I Mattsons minnesotaguide berör han det ”förfärliga indianutbrottet” 1862, då nybyggare blev ”tillbakadrifna” av indianer. Indianerna blev snabbt tillfångatagna, några avrättades, resten borttransporterade, och efter det ”hafva inga fiendtliga indianer visat sig i vår stat”. Nu är

¹⁴⁰ Thomas, 1988, s. 24.

¹⁴¹ Swalander, 1853, s. 57.

¹⁴² Sörlin, 1988, s. 174–177. Se även Sörlin, 1984, s. 281–287.

hela den vestra gränslinien af civilisationen strängt bevakad af Förenta Staternas trupper. Civilisationen går nu med sådana jättesteg genom vår stat, från öster till vester, att indianen, äfven om han vore nära, icke skulle våga upplyfta sin hand emot den.¹⁴³

Mot ”civilisationen” ställs ”indianen”, som inte hör hemma. Minnesota benämns som ”vår” stat, där det är nybyggarna som är offer utsatta för indianernas våld. Civilisationens sista utposter mot vildmarken skyddas av amerikanska soldater. Civilisationen är de primitiva indianerna övermäktig, de varken kan eller vågar stå emot den. Framåtskridande och kulturell överlägsenhet är tillräckligt för att dra det längsta strået i kulturens – eller möjligen kulturens och icke-kulturens – motsättningar. Swalanders guide ger uttryck för samma idéer om ett visst folks överlägsenhet vad gäller att förvalta naturen på ”rätt” sätt. Enligt denna utgör Oregonterritoriet i princip en enda stor jaktmark för indianerna. Först när ”landet hunnit infå en omtänksammare befolkning, rofdjuren hunnit förminska” kan det gräsrika slättlandskapet nå sin fulla potential.¹⁴⁴

Mattsons historieskrivning är okomplicerad, en rak utvecklingslinje. Det är en historia om ”den hvite mannens” erövring av vildmarken, införandet av civilisation och försvinnandet av vilda infödingar:

Minnesotas historia räcker långt tillbaka i den dunkla forntiden, då vilda och krigiska stammar voro landets herrar. Nästan två århundraden äro förlupna, sedan den hvite mannen för första gången besökte Öfra Mississippis floddal; och medan han under loppet af denna period långsamt, stadigt och säkert hade befäst sin ställning och efterhanden infört ett civiliseradt lifskonster, hafva på hvarandra följande generationer af de vilda infödda utlevvat deras vilda jagt- fiskare- och krigarelif, och äro försvunna utan att efterlemnna något spår af civilisation eller förbättring.¹⁴⁵

Forntiden är dunkel, framtiden ljus. Värt att notera är att civilisationen *långsamt* och *stadigt* har tagit kontroll över landet och infört (sin) kultur. Vanligtvis skildras nybyggarnas – och kulturens – utbredning i termer av framrusande, odlingsiver och ostoppbar, vilket associeras med styrka, snabbhet och beslutsamhet. Intressant är också att civilisationen förutsätts lämna någon form av avtryck i naturen, ”förbättra” den. Jakt och fiske beskrivs här som en central del av det ”vilda” livet. På andra ställen framhålls den enorma mängden villebråd och de fiskrika floderna och sjöarna som en positiv aspekt av nybyggarens liv.¹⁴⁶ Återigen har

¹⁴³ Mattson, 1867, s. 29.

¹⁴⁴ Swalander, 1853, s. 116.

¹⁴⁵ Mattson, 1867, s. 3.

¹⁴⁶ Se t.ex. Mattson, 1867, s. 12.

aktören betydelse för en handling eller ett fenomen tillhörande ”det vilda” eller ”civilisationen”.

Utan civilisationens anländande till Minnesota skulle landet enligt Mattson ha varit för evigt utlämnat åt ”vildheten”. Lyckligtvis har området blivit

föremål för industriens, vetenskapens och religionens bildande inflytande. I sanning, tills de sista 25 åren blef ensamhetens högtidliga stillhet här icke bruten af något ljud, med undantag af dem från vilda djur och vilda män; och prairien, insjön och elfven voro i lika grad i de vilda inföddas besittning. Men nu genomplöjer ångbåten vår stats vatten; lokomotivet hvisslar genom dess dalar; yxans hugg genljuder från den mäktiga skogen och kulturens verk gå framåt med nästan exempellös hastighet.¹⁴⁷

Det är en tanke om civilisationens omdanande kraft, som i alla avseenden förändrar landskapet i grunden. Före kulturen finns ingen historia, tideräkningen börjar med den. Den vilda naturen förknippas med tysthet, ensamhet, stillhet. Mot detta ställs kulturens ljud: tågens ångvissla som symboliserar järnvägen och yxhuggen som svarar mot industrin. Siktet är inställt på framtiden, och utvecklingen karaktäriseras av en oerhörd hastighet. Teknik, produktion, vetenskap och religion är nyckelord i denna definition av civilisation. I ett avsnitt längre fram i guiden sammanlänkas det civiliserade livet med än mer konkreta bildningselement, såsom lyceer, tidningar, läsesällskap och vetenskapliga skrifter.¹⁴⁸

Ett annat exempel där nybyggarna, ”kulturen”, bättre förvaltar landskapet än indianerna, ”naturen”, är när den hastiga omvandlingen från primitivt jägarsamhälle till kultiverat jordbruk skildras:

Men först för tjugufem år sedan började den hvite nybyggaren i massa intränga på sin kopparfärgade broders jagtområde, och sedan dess har invandringens ström rusat fram med oemotståndlig makt. Knappt var elden släckt i Indianens Wigwam förrän man såg röken slingra sig mot skyarne från hans hvite efterföljares hydda. De stora prairierna förvandlades hastigt till hvetesåkrar; skolor och kyrkor, byar och städer sprungit upp som genom ett trollslag; de sista spåren efter Indianen äro nu nära försvunna, och under kristendomens och civilisationens milda inflytande äro dessa bördiga landsträckor i ett hastigt tillväxande kulturs tillstånd.¹⁴⁹

Urbefolkningen är så jägare i första hand, och dess geografiska hemvist definieras här utifrån den huvudsakliga matförsörjningen, jakten. Nybyggarna benämns som ”efterföljare” vilket vittnar om en kulturevolutionistisk föreställning; indianernas rudimentära tältbostäder ersätts av hyddor. Religionens och civilisationens ”milda inflytande” kontrasteras mot indianernas vilda natur. Civilisationens enorma och sprudlande livskraft och förmåga att var som helst

¹⁴⁷ Mattson, 1867, s.2f.

¹⁴⁸ Mattson, 1867, s. 8.

¹⁴⁹ Mattson, 1867, s. 3.

växa och snabbt föröka sig betonas – ”sprungo upp som genom ett trollslag”. Varhelst det finns en vildmark, hur karg och livlös den än är, där kan civilisationen slå rot och blomstra.¹⁵⁰

Civilisationens utmarker

I Johan Schröders amerikaguide är gränsdragningen mellan civilisation och vildmark i allra högsta grad påtaglig. Under en genomresa i södra Kanada noterar han att ”[n]ybyggarnes röd- jningar blefvo allt sällsyntare och slutligen upphörde alla spår av civilisation.” Plötsligt befin- ner han sig i ett område ”ännu orördt av yxan”.¹⁵¹ Längre fram accentueras den symboliska skiljelinjen mellan natur och kultur när det konstateras att ”hvar skogen begynner, der upphör lagen”. Nybyggarna i skogstrakterna bor i utkanten av civilisationen; här finns inga myndig- heter som ser till att ”det vilda skogslifvet” följer samhällets lagar.¹⁵² Vildmarken likställs med den av människan opåverkade och laglösa naturen.

Natursynen påminner om bondesamhällets förindustriella uppfattning, så som Johannisson sammanfattar den. Naturen utgjorde en kontrollerande faktor över människan på grund av dess ofantliga storhet. Odlingsmarken skapade en naturlig yttre gräns gentemot den oöver- skådliga och hotfulla vildmarken. Till synes oändliga skogsmarker kombinerat med få och rudimentära vägar bidrog till ett upplevt underläge i förhållande till naturen.¹⁵³

1800-talets naturinventering är ytterligare en aspekt som ännu inte belysts tillräckligt i denna undersökning. När Mattson 1867 skriver att lantmätare har utforskat Minnesota ”till dess yttersta gränser, iakttagelsen har uppdagat fakta, vetenskapen har dragit sina slutsat- ser”,¹⁵⁴ är det ett tidstypiskt fenomen som uttrycks. Vetenskapliga discipliner som geologi och geografi började under 1800-talet att på allvar intressera sig för att utforska och dokumentera den vilda naturen, enligt Sörlin framför allt som en följd av imperialismen. Denna utveckling skedde i såväl USA som Sverige (och andra europeiska länder) och gick ut på att kartlägga, mäta och beskriva för civilisationen tidigare okända trakter och landskap, inklusive deras nat- ertillgångar.¹⁵⁵ Eventuellt kan detta ses som ett första steg i en exploateringskedja. Känne- dom om vad vildmarken har att erbjuda underlättar annekterandet och utnyttjandet av den. Det blir också en tydlig markering var civilisationen slutar och vildmarken börjar. Emigra-

¹⁵⁰ Se även Canadian Pacific Railway Company, 1883, s. 17.

¹⁵¹ Schröder, J, 1868, s. 72.

¹⁵² Schröder, J, 1868, s. 83.

¹⁵³ Johannisson, 1984, s. 36f.

¹⁵⁴ Mattson, 1867, s. 3.

¹⁵⁵ Frykman & Löfgren, 1979, s. 52f; Lundgren, 1984, s. 198–200; Sörlin, 1988, s. 115f, 119f, 127.

tionsskrifterna pekar relativt entydigt mot att odling – emellanåt i kombination med industri och vetenskap – är det mest effektiva sättet att bemästra och förfinas det vilda landskapet.

Vildmarkens omvandling

Människan åläggs nästintill en moralisk plikt att odla ledig och bördig jord. Exempelvis är landet i kanadensiska Alberta enligt en handbok ”för godt att ligga obrukadt”.¹⁵⁶ Återigen finns likheter med Norrlandsfrågan då förespråkare för jordbrukslinjen kopplade odlingen till moral; människan har en skyldighet att odla jorden, odlingen står över industrin osv.¹⁵⁷ Skillnaden är att det i emigrationsskrifterna nästan går att urskilja en *ekonomisk moral*, alltså en plikt att omsätta naturen i ekonomiskt värde. 1853 beklagar Swalander sig över att jorden i Florida fortfarande är för lite odlad. Men, upplyser han,

[o]dlingen har hitintills varit hindrad, genom de fortfarande twisterne och små krigerna med de Indianska infödingarna af Seminolstammen, men hvilka slutligen måste rymma fältet för den påträngande odlingsifvernen hos den nya befolkningen; och lofwar detta land att bli en af Unionens rikaste delar, genom sitt härliga klimat och sina vidsträckta, för dyrbara produkters odling tjenliga fält.¹⁵⁸

Jorden är bättre lämpad för ”den nya befolkningens” ekonomiskt lönande odling än indianernas vilda livsföring. Det är ”odlingsifvernen”, inte våld och vapen, som i slutändan tränger bort indianerna. Den kulturellt högre stående odlingen har segrat i kampen om det fruktbara landskapet. Genom kultivering av jorden kommer området snart att bli en av landets ekonomiska tungviktare.

Vidare beskrivs mellersta USA av Swalander som i huvudsak bestående av nybyggen. Dessa är fortfarande fullt upptagna med ”att rödja mark, och att bereda sig för framtida inträde i den stora industriella föreningen. Framskaffandet af naturens gåfwor blifwer derföre här hufwuduppgiften”.¹⁵⁹ Civilisationen har anlönt till vildmarken och måste nu se till att tillgodogöra sig allt naturen har att erbjuda. Endast så kommer området att bli en ekonomisk tillgång.

Odlingen blir i emigrationsskrifterna ofta liktydigt med civilisationen. Vildmarken ställs mot jordbruket då det bl.a. talas om ”omskapningen från fullkomlig wildhet till odling och

¹⁵⁶ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 58–59.

¹⁵⁷ Sörlin, 1984, s. 289f.

¹⁵⁸ Swalander, 1853, s. 90f.

¹⁵⁹ Swalander, 1853, s. 61.

produkt-rikedom”.¹⁶⁰ Och Mattson inleder sin guide med att likställa lantbruket med civilisationen:

Landtbrukets historia är civilisationens. Hvarje folk, som under de olika tidsperioderna gått i spetsen för civilisationen, har också varit det, som mest utmärkt sig i landtbrukets utveckling, och historien visar att det finnes ej något, som bidrager mera till ett folks frihet, oberoende kultur, välgång och lycka än besittning af jorden.¹⁶¹

Ribban är satt. Kultivering av och förfogande över jorden framställs som den högsta kulturformen som säkerställer människans frihet, lycka och framgång. Argumentationen lutar sig, om än aningen lättvindigt, mot ”historien” för extra slagkraft.

I Boysens minnesotaguide från 1886 rekommenderas nybyggare att

icke nedsätta sig i någon ödemark, der de finna hvarken grannar eller vänner, utan i en redan väl bebodd och odlad bygd, der vägar äro brutna, broar anlagda, skolhus och kyrkor uppförda, liggande inom kort afstånd från alla jernbanestationer och på sin höjd några mil från lifliga afsättningsorter.¹⁶²

Ödemarken ställs mot det bebyggda landskapet, som har nära till kommunikationer och handelsplatser. I den odlade bygden hjälps man åt, där finns bildning och religion. I ödemarken finns däremot inget att hämta. I en annan handbok hävdas att man i Sverige felaktigt tänker på Manitoba som en ”vild ödemark, hvarest finnes hvarken lag eller religion”. Detta stämmer inte, menar författaren, och påpekar att de har kyrkor, skolor samt ”lika goda lagar som i gamla Sverige”.¹⁶³

En guide över lägre Kalifornien från 1888 skriver att området endast några år tidigare var en ”ouppodlad vildmark, nu finnas farmar öfverallt.” Längre söderut är marken fortfarande sparsamt bebyggd, men tack vare järnvägen är det fruktbara landet nu lättillgängligt för alla.¹⁶⁴ Liknande omständigheter konstateras i en handbok om Kalifornien från 1883. Enligt denna var staten en vildmark för bara 35 år sedan. Då bodde där endast mexikaner och indianer, men civilisationen har snabbt expanderat och järnvägsbygget har hållit jämna steg med befolkningsökningen.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Swalander, 1853, s. 64.

¹⁶¹ Mattson, 1867, s. 1.

¹⁶² Boysen, 1886, s. 11.

¹⁶³ *Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada*, 1899, s. 55.

¹⁶⁴ Schröder, G. W., 1888, s. 8.

¹⁶⁵ Meyer, 1883, s. 8.

Boysen skildrar den snabba utvecklingen i Cottonwood County. Naturens ”ursprungliga tillstånd” är detsamma som avsaknad av civilisation. Alla naturens fördelar och möjligheter framhålls explicit och förknippas med ”framåtskridande”:

För icke tio år sedan befann sig detta county i sitt ursprungliga tillstånd och man kunde der knappt se ett spår till civilisation. Nu är det ett raskt framåtskridande county, som hvimlar af de talrika näringskällor, hvilka naturen erbjuder, rikt på möjligheter i åkerbruksväg, välsignadt med en bördig och fruktbar jordmån och ett sundt klimat, med öfverflöd på godt vatten, med en vacker natur o. s. v..¹⁶⁶

Delstaten Iowa ter sig för Swalander ”som en ny skapelse, genom en owanligt hastig förvandling, nästan från fullkomlig wildmark, till odling och förkofran”.¹⁶⁷ Området kommer nu att kunna producera en enorm ”varumängd” tack vare dess skog, stora floder och sunda klimat.¹⁶⁸ ”Förvandlingen” från vildmarken är så fundamental att landskapet framställs som splitternytt. Vildmarken ställs återigen mot odlingen.

Leonard Meyers kalifornienguide från 1883 innehåller en uppmaning till nybyggare att tänka sig för innan man ensam slår ner sina bopålar utanför civilisationen:

Personer, som önska förbättra sin ställning, begifva sig långt ut i ödemarken långt från all civilisation och arbeta tålmodigt år ut och år in till dess framåtskridandets våg rullar upp till dem och förändrar ödemarken till bördiga sädesfält, fälten till byar och byarne till blomstrande städer. Men detta i Dakota och andra af naturen mindre vällottade trakter tager många år i anspråk, och nybyggarens barn uppväxa i okunnighet och fattigdom. Det är tydligt att om ett hundra eller flere familjer förenade sig och slogo sig ned i någon fruktbar dal, i ett land som hvarken härjas af orkaner eller förödes af vilda indianstammar, så skulle de genast hafva kyrkor, skolor samt den trefnad, som ett civiliseradt sällskapslif endast är i stånd att skänka.¹⁶⁹

Utvecklingen sker i vissa förutbestämda faser: fält, byar och slutligen städer. I ödemarken existerar i allt väsentligt ingenting. Till den ociviliserade och hotande naturen inkluderas såväl orkaner som ”vilda indianstammar” medan civilisationen definieras som förekomsten av kyrkor, skolor och ”sällskapslif”. Med andra ord: Religion, bildning och socialt umgänge är väsentliga delar av den civiliserade livsformen.

Omvandlingen av vildmarken till fruktsamt landskap kan också uppmanas genom uttalat religiösa motiv. I en pamflett från 1887 framträder en av källmaterialets få utpräglade kristna passager. En man berättar om en genomresa i Kansas ”ödemark”, där det fortfarande finns plats för ”Guds rike”. Han önskar att svenskarna ska ”taga landet i besittning” och ”förvandla

¹⁶⁶ Boysen, 1886, s. 6.

¹⁶⁷ Swalander, 1853, s. 112.

¹⁶⁸ Swalander, 1853, s. 112.

¹⁶⁹ Meyer, 1883, s. 23.

denna öken till en Herrens lustgård, både i andlig och lekamlig mening”.¹⁷⁰ Texten följer den bibliska natursynen där det goda, fruktbara paradiset kontrasteras mot den onda, karga ödemarken. Denna retorik är, som påpekats ovan, dock inte särskilt vanligt förekommande i de undersökta skrifterna.

Ett försök till kategorisering av ovanstående natursyn pekar huvudsakligen mot en mekanistisk uppfattning i enlighet med Gunnar Brobergs schematiska uppställning (se ovan s. 8).¹⁷¹ Naturen är ”i sig” materiell, liv- och själlös, oföränderlig och ahistorisk. Före civilisationens ankomst existerar ingen historia, och den ”ursprungliga” naturen anses ha sett likadan ut sedan tidernas begynnelse. All utveckling och förändring av naturen som är möjlig är den som människan kan åstadkomma. Naturens mening och funktioner är tilldelade av människan, även oftast *för* människan.

Civilisationsspridaren

I synnerhet de senare skrifterna tilldelar järnvägen en närmast symbolisk roll i civilisationens spridande i Amerika; likt en bormaskin genomtränger rälsen tidigare öde landskap och oåtkomliga platser och för civilisationen med sig till vildmarken. Detta faktum har förhoppningsvis inte kunnat undgå läsaren av denna uppsats. Alltjämt måste föreställningarna kopplas till den bredare kontexten.

Sörlin kallar järnvägen för ”framåtskridandets symbol”. Dock menar han att järnvägens ekonomiska betydelse, snarare än civiliseringen, sannolikt var den viktigaste orsaken bakom dess tillblivande i Norrland från och med 1870-talet. Likväl förekom långtgående försök till legitimering av den exploatering som koloniseringen och järnvägsbyggandet innebar. Man talade om ett ”höjande” av kulturen, exempellös utveckling av regionen och ett ”kulturens hitledande” som i sann missionsanda skulle välsigna den ociviliserade befolkningen. Sörlin framhåller likheterna med USA i detta avseende.¹⁷²

Vi kan se samma tankar i emigrationsskrifterna, också delvis före den svenska Norrlandsdebatten. Dock ska understrykas att här också finns en tydlig ekonomisk dimension. Mattsons ord torde exemplifiera vikten av handelskommunikationer för naturvärdet. ”Det rikaste land och det vackraste klimat i världen äro af ingen nytta i komercial synpunkt, om det icke står i samband med de stora marknaderna genom vidsträckta och tillgängliga handelskanaler.”¹⁷³

¹⁷⁰ Union Pacific Railroad Company & Rylander, 1887, s. 9.

¹⁷¹ Broberg, 1983, s. 68f.

¹⁷² Sörlin, 1988, s. 71, 75–78, 176.

¹⁷³ Mattson, 1867, s. 26.

Utan kommunikationer äger naturen inget värde, åtminstone inte ekonomiskt. Texten ger tydligt uttryck för den exploateringsfilosofiska och utilistiska natursynen, i bjärt kontrast till den romantiska natursynen.

Framåt, uppåt, bättre!

Den utilistiska natursynen som dominerar emigrationskrifterna ingår i en civiliseringstanke som inbegriper en deterministisk aspekt. Den har berörts vid flera tillfällen tidigare i undersökningen men tål att som avslutning än en gång belysas.

Den orörda naturen omnämns stundtals som ”ännu inte bebyggd” eller ”ännu inte uppodlad” för att visa på framtidspotentialen som finns där. Här kan människan börja från ruta ett och bygga ett bättre och rikare samhälle än det stagnerade Europa. Utvecklingen pekar hela tiden framåt och tilltron sätts till industri, teknik och maximalt utnyttjande av landskapets resurser och naturliga fördelar. Föreställningen sammanfaller i stort med industrialismen och Norrlandsfrågan, som vid en jämförelse avslöjar påfallande likheter i attityder till framtiden. ”Perspektivet var evolutionistiskt”, skriver Sörlin. ”Samhällen utvecklas, från ett lägre stadium till ett högre, från beroende av naturkrafterna till kontroll över dem för nyttiga ändamål.”¹⁷⁴ Det måste dock här betonas att denna framtidstro genom industriell tillväxt och naturexploatering inte stod oemotsagd. Oro uttrycktes över vad som höll på att hända med naturen på de ställen industrialismen bröt fram.¹⁷⁵ Den dominerande natursynen i emigrationskrifterna är således en högst tidsenlig uppfattning men inte den enda under perioden.

Framför allt Mattsons skrift om Minnesota är full av framtidsvisioner och ”profetior” om hur samhället genom invandring, bebyggelse och nyttjande av naturen kommer att utvecklas och ständigt förbättras. Om statens tillväxt skriver han att ”[i]ngen stat i Unionen med undantag af California har så hastigt tillväxt och utvecklats sig som denna”. Tack vare invandringen från dels Europa, dels USA:s östkust kommer det att bli en av de folkrikaste staterna ”hvars alla resurser snart blifva fullt utvecklade.”¹⁷⁶ Endast en bråkdel av landet är upptaget, och ännu är den bästa och bördigaste jorden ledig och tillgänglig för nya ”settlementer”.¹⁷⁷

Utbyggnaden av järnvägar och konstruktioner av kanalsystem beskrivs entusiastiskt. När de är färdigställda kommer man att kunna tillvarata naturens potential och säkerställa en inte tidigare skådad mängd industrier och handelsverksamheter och i förlängningen en stark eko-

¹⁷⁴ Sörlin, 1988, s. 176f.

¹⁷⁵ Sörlin, 1988, s. 156, 159.

¹⁷⁶ Mattson, 1867, s. 20.

¹⁷⁷ Mattson, 1867, s. 20.

nomi för lång tid framåt.¹⁷⁸ Enligt Mattson möjliggör järnvägen tillgång till förut oåtkomliga och ”öde” delar av Minnesota. Vad viktigare är så öppnas nya trakter av naturen upp och ”bringa dem in i marknaden”.¹⁷⁹

1853, fem år efter Kaliforniens införlivande i USA, beskriver Swalander staten som ett ”åt civilisationen upplåtet land, der allt har sin första nybyggesform”.¹⁸⁰ Formuleringen antyder ett nyligen förvärvat landområde som undergår civilisationsbyggets första stadium. Detta är första fasen i ett redan förutbestämt utvecklingsmönster. Samma tankar utvecklas mer detaljerat när Mattson skildrar de europeiska nybyggarnas arbetssamma ”karakter” och hur den bidrar till uppförandet och utvecklingen av ”civilisationen”:

Dessa [nybyggare] medföra deras flitiga sedvänjor, sparsamhet och god ordning, och fortplanta till deras nya hem lärdomens och religionens ärofulla institutioner. Sida vid sida och nästan samtidigt med några få groft upptimrade hyddor reser sig ett log-skolhus, som på några få år tjenar i de olika egenskaperna af kyrka eller församlingssal för politiska möten af alla slag. Några få år förlöpa och hyddorna gifva plats för nätta och bekväma våningshus, skolans logghus utbytes mot en vacker byggnad, målad och försedd med nya förbättringar, och i närheten står det tornprydda templet, invigdt till religionsdyrkan.¹⁸¹

Här kommer det evolutionistiska synsättet ytterligare till uttryck. Rudimentära hyddor och provisoriska församlingslokaler byts efter några år ofrånkomligen ut mot komfortabla bostäder och vackra, förbättrade skolbyggnader, allt ackompanjerat av den lokala kyrkan. Nybyggarsamhället och dess utveckling blir lika mycket en metafor för samhället, civilisationen och koloniseringen i stort. Den överlägsna västerländska kulturen med sin kunskap, bildning och religion kommer tveklöst att spridas och blomstra i de amerikanska landskapen.

¹⁷⁸ Mattson, 1867, s. 5, 11f, 31; Schröder, J, 1868, s. 72f.

¹⁷⁹ Mattson, 1867, s. 24–26. Citaten från s. 26.

¹⁸⁰ Swalander, 1853, s. 113.

¹⁸¹ Mattson, 1867, s. 8.

Avslutande diskussion

Syftet med undersökningen har varit att visa på föreställningar om naturen och uppfattningar om mänsklig interaktion med naturen i svenska emigrationsskrifter under 1800-talet. Fokus har legat på att undersöka hur det talas om naturen och hur denna naturretorik passar in i ett bredare idéhistoriskt sammanhang. Med hjälp av en kulturanalytisk metod har grundläggande teman i naturretoriken ringats in, lyfts fram och diskuterats. Fem övergripande teman har analyserats: naturen som *resurs*, den *estetiska* naturen, den *plan(t)erade* naturen, naturen som *hälsa och sjukdom* samt, något mer övergripande, *civilisationens bemästrande* och slutliga *underkuvande* av naturen. Kategoriseringen är, som har påpekats ovan, inte absolut utan ett försök till att påvisa förekomsten av olika syner på naturen. Givetvis är gränsen mellan flera av dem i källmaterialet tämligen flytande.

Ett genomgående mönster är föreställningen om människans erövring och utnyttjande av naturen för ekonomisk eller materiell vinning. Skog, vatten, mineraler och vissa djurarter framställs som tillgångar, som finns till för människan att exploatera. Naturen ses som ett mekanistiskt system som kan och bör bemästras. Nyttiaspekten och "herraväldeattityden" dominerar. Idéerna följer en utilistisk tanketradition med rötter i 1600-talets England, som accentueras i och med den industriella revolutionen och efterföljande tekniska utveckling, vilken både möjliggör och möjliggörs av en ökad naturresursutvinning.

Den estetiska naturuppfattningen skiljer sig från övriga genom naturens tillskrivna egenvärde. Komplikationer uppkommer när denna ska studeras i historisk kontext. Exempelvis kunde naturskildringar under frihetstiden som använde beskrivande ord som "vacker" ofta avse landskapets fruktbarhet. I emigrationsskrifterna förefaller den estetiska naturen närmast ha en kompletterande funktion åt det produktiva landskapet. Den "vackra naturen" sammanlänkas i regel med t.ex. en "bördig jordmån" i en utopisk symbios. Ytterst få avsnitt beskriver den "sköna naturen" utan att sätta in den i ett ekonomiskt sammanhang. Framför allt tycks de mer målande landskapsbilderna framhålla naturens livfullhet, kraft och dynamik, vilket går i linje med en romantisk-organistisk syn. Det ska sägas att denna syn i källmaterialet är långtifrån frekvent. En intressant iakttagelse är betoningen av det böljande, vågiga och omväxlande landskapet som tilltalande. Huruvida framställningen symboliserar fruktbarhet eller uteslutande estetiska värden är däremot svårt att avgöra.

Något som talar för att den omväxlande naturen betraktades som skön är att uppfattningen återkommer i andra sammanhang. Skildringen av parker i New York tar fasta på höjdskillnader, vattenfall, sjöar och berg. Återigen är det känslan av den orörda, ursprungliga och dyna-

miska naturen som framkommer. I många avseenden avspeglar denna uppfattning det engelska parkidealet där miljön skulle se naturlig och obearbetad ut och naturen gavs ett högt egenvärde. En föreställning att naturen genom plantering och odling kan förbättras och anpassas efter människans behov är skönjbar i källmaterialet. Förödande översvämningar tycks i vissa områden minska efterhand som marken uppodlas, och i torra miljöer antas nederbörden öka i takt med att trädplanteringen fortgår.

Denna tanke om människans förmåga att ingripa och förändra naturen går igen i talet om klimatets hälsopåverkan. Generellt betraktas varma, fuktiga och lågt belägna områden som osunda och sjukdomshärjade. Mot detta ställs högt liggande platser, med jämn temperatur och friska vindar. Men även i mindre sunda trakter kan människan påverka klimatet i en, för henne, hälsosammare riktning. Uppodling av marken bidrar generellt till en friskare miljö. Därutöver ges förslag på specifika trädtyper vars plantering i sumpmarker neutraliserar de avdunstade giftångorna som tros orsaka sjukdomar. Resonemangen anknyter till den så kallade miasma-teorin, som enligt Carl Frängsmyr bl.a. var starkt närvarande i 1700-talets medicinska litteratur.

Civilisationstemat skulle kunna klassificeras som materialets overrideologi och utgör den ram som omfattar bl.a. exploatering av naturresurser och människans, i olika avseenden, kontroll över naturen. Civiliseringsretoriken består givetvis av en oerhört bred och brokig samling tankar och idéer och omfattar så mycket mer än naturuppfattning, men synen på naturen och dess underkuvande spelar inte desto mindre en central roll. Några huvuddrag ska lyftas fram.

Jorden och naturresurserna kan inte förvaltas och tillgodogöras effektivt av Amerikas urinvånare. De tillhör en vild, krigisk och primitiv icke-kultur och har således inte adekvata eller tillräckliga kunskaper om råvaruförädling. Jordkoloniseringen och resursexploateringen måste ske inom civilisationens ramar för att det ska vara legitimt. Omvandlingen från vildmark till civilisation framhålls som nödvändig för att omsätta naturen i ekonomiskt och materiellt värde. Utifrån dessa idéer är det inte heller förvånande att jordbruket likställs med civilisationen.

Vidare är motsatsparet civilisation och vildmark/ödemark synnerligen framträdande i emigrationsskrifterna. Till civilisationen hör enligt skrifterna hastighet, ljud, utveckling, (ut)bildning, religion, lagar samt socialt umgänge/sällskapsliv. Vildmarken definieras sällan uttalat utan framställs huvudsakligen som en plats i avsaknad av civilisation. Genom tolkningsverktyget kontrastering kan vi få fram en teoretisk definition av vildmarken utifrån civilisationens tilldelade innehåll: tröghet, tystnad, stagnation, okunnighet, gudlöshet, laglöshet och asocialitet. Enligt en mekanistisk natursyn betecknas naturen som bl.a. livlös, oföränder-

lig och ahistorisk. Dessa begrepp ligger nära de som beskriver vildmarken. Definitionen av vildmarken skulle därmed kunna sägas följa en mekanistisk natursyn. I den mekanistiska uppfattningen finns också föreställningen att naturen kan behärskas. Alltså: Om vildmarksdefinitionen på flertalet punkter överensstämmer med den mekanistiska synen borde det följdriktigt innebära att vildmarken också betraktas som något som kan erövrats och bemästras.

Min undersökning bär många likheter med Sverker Sörlins avhandling. Dessa har behandlats i analysen. Skillnader finns också. Sörlin framhåller två huvudopinioner i visionerna om Norrlands kolonisering: den industrivänliga och den jordbruksförespråkande. Visserligen påpekar han att det inte är absoluta kategorier. Likväl görs uppdelningen. I emigrationsskrifterna går det inte att se liknande ställningstaganden. Förvisso väger jordbruksretoriken över, men det förekommer ingen uttalad motsättning i texterna mellan odling och industrin.

Norrlandsdebatten dominerades av industriförespråkare, medan majoriteten av emigrationsskrifterna talar för odling som högsta produktionsform. Detta kan förklaras på minst två sätt. För det första trycktes delar av mitt material innan industrialismen på allvar hade fått fäste i Norrland och Sverige. För det andra riktar sig emigrationsskrifterna huvudsakligen till bönder och jordbrukare, vilket torde innebära en viss benägenhet att framhålla fördelarna med lantbruket i Amerika.

Nästan helt frånvarande i emigrationsskrifterna är kopplingen mellan natur och den patriotiska/nationella dimensionen som betonas hos både Carl Frängsmyr och Sörlin. Frängsmyr framhåller det sena 1700-talets klimatretorik som del av ett nationellt identitetsbygge. Sveriges natur var rik på naturtillgångar som skulle säkra landets ekonomiska framtid. Det kyliga, svenska klimatet var också ur hälsosynpunkt gynnande, vilket skapade en motståndskraftig och mångtalig befolkning som i merkantilistisk anda ytterligare bidrog till en stark nationell ekonomi. Kring sekelskiftet 1900 blev enligt Sörlin bilden av Norrland med sina rika naturtillgångar och sin ofattbara utvecklingspotential en väsentlig del i formandet av den nationella myten, Sverige som modernt välfärdsland.

Varför återfinns inte den nationella aspekten i emigrationsskrifternas naturretorik? Det går inte att här ge något entydigt svar på. Gissningsvis bedömdes den nationella kopplingen inte ha nog attraktionskraft i sammanhanget. Utifrån det undersökta materialet kan konstateras att den ekonomiska aspekten, inklusive civilisering och utveckling, drivs stenhårt. Kanske var det tillräckligt? Att förena naturen med en nationell eller patriotisk berättelse sågs möjligen som överflödigt. En del texter kan också ha producerats medvetet nationalitetsneutrala om man hade för avsikt att översätta dem till andra språk.

Keith Thomas arbete om naturuppfattningen i den nya tidens England överlappar delvis min undersökning, främst tematiskt. Exempel på liknande teman är odling/vildmark och trädplantering, gemensamma beröringspunkter går att se. Vad som saknas hos Thomas är dock en tydligare koppling mellan natursyn och industrialiseringen som är så utmärkande för de undersökta emigrationsskrifterna.

Vad gäller den svenska emigrationen har tidigare forskning grovt sett fokuserat på antingen socialhistoriska aspekter eller frågeställningar kring kulturell, etnisk eller nationell identitet. Mig veterligen har ingen närmat sig det rika källmaterialet med uttalat idéhistoriska perspektiv. Förrän nu. Amerikabilder har tidigare studerats utifrån den politiska och kulturella elitens perspektiv. Undantaget är Jonathan Hansen som också har undersökt emigrantskrifter. Hansen har dock ett mer generellt syfte. De bilder av den amerikanska naturen som han lyfter fram ur källorna rör dels den bördiga jordmånen, dels de osunda sumpmarkerna i sydstaterna. Människans förhållande till naturen analyseras dock inte på något djupare plan.

Min undersökning har visat på nya sätt att angripa tidigare studerat material. Det skulle vara problematiskt att utifrån det undersökta källmaterialet här försöka sig på generella slutsatser om tidsperiodens olika natursyner. Jag har inte kunnat fastställa vilka natursyner som var vanligast eller mest utbredda under 1800-talets andra hälft. Det har inte heller varit syftet. Jag har istället visat hur naturen i denna specifika kontext kunde uppfattas som antingen skön, lockande och tjänlig eller hotfull, avskräckande och osund.

Majoriteten av emigrationsskrifterna hade ett specifikt syfte: att få människor intresserade av att flytta till Amerika. Med det i åtanke kan vi rimligen dra slutsatsen att upphovsmännen tog sig för att måla upp en så attraktiv bild av landet som de kunde. I denna framställning har natur och civilisation en framträdande roll. Attityder till naturexploatering, kolonisering och framtiden är nyckelbegrepp i dessa skildringar. Natursyner måste, som mycket annat, ses i en bred historisk samhällskontext. Naturretoriken i emigrationsskrifterna bör alltså behandlas som en produkt av de omvälvande och djupgående förändringar som ägde rum under 1800-talet. Denna aspekt har dessvärre varit försummad i tidigare emigrationsforskning. Förhoppningsvis kan denna undersökning inspirera till nya kreativa forskningsprojekt.

Källor

Boysen, A., *Land i Vestern. Första klassens åkerbruksjord i Sydvestra Minnesota*, Chicago, Ill. 1886.

Canadian Pacific Railway Company, *Manitoba—Canada Werldens Kornbod. 160 akrar bästa Prärieland erhålles gratis af regeringen*, 1883.

Mattson, Hans, *Minnesota och dess fördelar för invandraren, innehållande en beskrifning öfver statens historia, dess geografiska läge, reglering, städer, floder, sjöar, skogar, klimat, jordmån, mineraler, jernbanor, handel, fabriker, m. m. af intresse och vigt för den som söker sitt hem i western*, Svenska amerikanens boktryckeri, Chicago 1867.

Meyer, A. Leonard, *Californien. En vägledare för emigranter och nybyggare*, Göteborg 1883.

Nya Stockholm, nybildadt skandinaviskt nybygge i Nord-amerikanska Western. 160 acres land, fritt till hvarje person, fylld 18 år, Enköping 1886.

Officiell handbok innehållande underrättelser angående Canada med särskild hänsyn till provinsen Manitoba och nord vestra territorierna samt Brittiska Columbien såsom följt för skandinaviska nybyggare, Inrikes departementet, Ottawa, Ontario 1899.

Rylander, Victor, *Råd och upplysningar för dem som ämna resa till Union Pacific Railway Co's (Stilla hafsbanans) landsträckor i staten Nebraska Förenta staterna, Nord-Amerika*, Göteborg 1882.

von Schéele, Carl Axel Adam, *Några korta underrättelser om Amerika, till upplysning och nytta för dem som ämna dit utflytta; samt Emigrant-föreningens stadgar och förslager för en tillämnad utflyttning år 1841*, Stockholm 1841.

Schröder, Gustaf Wilhelm, *Lägre Californien, "Tierra Perfecta," eller "Det fullkomliga landet."*, Göteborg 1888.

Schröder, Johan, *Vägvisare för emigranter till Förenta staterna och Canada. Anvisningar beträffande resan dit, de olika staternas klimat, jordmån och öfriga förhållanden, meddelanden från talrika skandinaviska nybyggare, m. m.*, Sigrid Flodin, Stockholm 1868.

Swalander, Carl Edvard, *Tillförlitliga underrättelser om Nord-Amerikas Förenta Stater och bästa sättet att utvandra. En illustrerad handbok för emigranter af alla klasser efter de nyaste och säkraste källor samt egna rön sammanfattad*, Göteborg 1853.

Union Pacific Railroad Company & Rylander, Victor, *Spara en dag genom att taga "Overland Flyer" till Los Angeles, San Francisco och Portland via Union Pacific "The Overland Route"*, Chicago 1887.

Wennström, Johan Erik, *Anteckningar från en svensk emigrants vistelse i Amerika åren 1871–1872*, Hallgren & Svensson, Upsala 1873.

Samtligt källmaterial är tillgängligt via Kungliga bibliotekets digitaliserade samlingar:

- <http://www.kb.se/samlingarna/oversikt/Digitaliserat-material/resor-tiderna/emigrationen/emigranter/>

Litteratur

- Allwood, Jens, ”Naturen som metaforfält”: Allwood, Jens; Frängsmyr, Tore & Svedin, Uno (red.), *Naturen som symbol*, LiberFörlag, Stockholm 1983.
- Allwood, Jens; Frängsmyr, Tore & Svedin, Uno (red.), *Naturen som symbol*, LiberFörlag, Stockholm 1983.
- Alm, Martin, *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, Nordic Academic Press, Lund 2002.
- Barton, H. Arnold, *A Folk Divided. Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940*, Uppsala 1994.
- Blanck, Dag, *Becoming Swedish-American. The Construction of an Ethnic Identity in the Augustana Synod, 1860–1917*, Historiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 1997.
- Broberg, Gunnar, ”Naturen på bild – några reflexioner utifrån 1700-talsmaterial”: Allwood, Jens; Frängsmyr, Tore & Svedin, Uno (red.), *Naturen som symbol*, LiberFörlag, Stockholm 1983.
- Dahl, Eva Lena, ”Den ekonomiska människan och naturen. En studie av naturbegreppets ideologiska funktion hos den unge Herbert Spencer”: Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Carlsson, Stockholm 1996.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*, Liber, Malmö 1982.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, LiberLäromedel, Lund 1979.
- Frängsmyr, Carl, *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*, Natur och Kultur, Stockholm 2000.
- Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Frängsmyr, Tore, ”Inledning”: Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Frängsmyr, Tore, ”Kvinnan och naturens död”: Allwood, Jens; Frängsmyr, Tore & Svedin, Uno (red.), *Naturen som symbol*, LiberFörlag, Stockholm 1983.
- Haikola, Lars, ”Om symboler”: Allwood, Jens; Frängsmyr, Tore & Svedin, Uno (red.), *Naturen som symbol*, LiberFörlag, Stockholm 1983.
- Hansen, Jonathan, ”Råd, vinkar och upplysningar. Amerikabild och emigrationsuppfattning i svenska emigrantguider 1841–1883”, kandidatuppsats, Historiska institutionen, Lunds universitet 2010.
- Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar, *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*, Gleerups, Malmö 1994.

- Johannisson, Karin, ”Det sköna i det vilda. En aspekt på naturen som mänsklig resurs”: Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Kälvemark, Ann-Sofie (red.), *Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1973.
- Lext, Gösta, *Studier rörande svensk emigration till Nordamerika 1850–1880. Registrering, propaganda, agenter, transporter och resvägar*, Landsarkivet, Göteborg 1977.
- Lindqvist, Svante, ”Naturresurser och teknik. Energiteknisk debatt i Sverige under 1700-talet”: Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Ljungmark, Lars, *For Sale – Minnesota. Organized Promotion of Scandinavian Immigration 1866–1873*, Akademiförlaget, Göteborg 1971.
- Ljungmark, Lars, *Den stora utvandringen. Svensk emigration till USA 1840–1925*, Sveriges Radio, Stockholm 1965.
- Lundgren, Anders, ”Geologin och jordens tillgångar. Vetenskap och attityder vid 1800-talets slut”: Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Marks, Robert B., *The Origins of the Modern World. A Global and Ecological Narrative from the Fifteenth to the Twenty-first Century*, 2. ed., Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland 2007.
- Sörlin, Sverker, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Carlsson, Stockholm 1988.
- Sörlin, Sverker, ”Norrlandsfrågan. Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet”: Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., Liber, Stockholm 1984.
- Thomas, Keith, *Människan och naturen*, 1. uppl., Ordfront, Stockholm 1988.
- Toler, John, ”P.J. Rösiös natursyn och dess betydelse för hans bondeideologi”: Larsson, Bo (red.), *Bondens självbild och natursyn*, Nordiska museet, Stockholm 1994.